

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KANT FELSEFESİNDE
TRANSCENDENTAL BEN SORUNU

EMİNE ÇAĞIMMA

2501110028

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. UĞUR EKREN

İSTANBUL 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Emine ÇAĞIMMA Numarası : 2501110028
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Felsefe Anabilim Dalı Danışmanı : Doç. Dr. Uğur EKREN
Tez Savunma Tarihi : 19.07.2016 Saati : 14.00
Tez Başlığı : "Kant Felsefesinde Transsendental Ben Sorunu"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Enver ORMAN		Kabul
2-Doç. Dr. Uğur EKREN		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Gamze KESKİN YURDAKURBAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Ahu TUNÇEL		
2- Doç. Dr. Nedim YILDIZ		

ÖZ

KANT FELSEFESİNDE TRANSSIDENTAL BEN SORUNU

Emine ÇAĞIMMA

Kant'ın "ben" anlayışı, onun eleştirel dönem felsefesinin ürünüdür. Bu konuyu ele aldığı eseri *Saf Aklın Eleştirisi* kitabıdır. Bu eser, Kant'ın kendisinden önceki tüm metafizik temelli felsefelerin eleştirinin süzgecinden geçirilme projesini yürürlüğe koyduğu eserdir. Bu, felsefe tarihindeki en önemli projelerden biridir. Kant'ın Transsendental felsefesinin ana metni olan bu eser, onun transsendental 'ben' sorununu da kavramamıza büyük ölçüde katkı sunmaktadır. Çalışmamızda da, Kant'ın eleştirel felsefesini, temel ilkeleri ve kabulleriyle serimleyip onun 'ben' sorununa bakışını belirtme amacındayız.

Anahtar Kelimeler: Kant, Eleştirel Felsefe, Transsendental "Ben", Anlama Yetisi, Saf Aklın Eleştirisi, Tamalgı, Metafizik.

ABSTRACT

THE PROBLEM OF TRANSCENDENTAL EGO IN KANT'S PHILOSOPHY

Emine ÇAĞIMMA

Kant's concept of 'Ego/I' is the product of his critical period philosophy. Kant deals with the issue in The Critique of Pure Reason. This is the work in which Kant strain all the metaphysics-based philosophies out of critique. This work is one of the most important projects in the history of philosophy. The Critique of Pure Reason is the main text of Kant's transcendental philosophy and also considerably contribute to the grasping of his transcendental 'ego' problem. In this study, we aim to represent Kant's insight of the 'Ego' problem by exhibiting his critical philosophy with its main principles and presuppositions.

Keywords: Kant, Critique of Philosophy, Transscendental 'Ego/I', Understanding, The Critique of Pure Reason, Apperception, Metaphysics.

ÖNSÖZ

Kant, kurduğu eleştirel felsefi sistemiyle kendisinden önce gelen felsefi geleneği eleştiri süzgecinden geçirerek ve kendi Kopernik Devrimi'ni gerçekleştirerek hem çağdaşlarını hem de kendinden sonraki tüm filozofları derinden etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Tezimizin konusu olan Kant'ın 'ben' anlayışı, onun eleştirel felsefesinin ürünüdür. Onun eleştirel sistemini kurduğu eseri '*Saf Aklın Eleştirisi*'dir. Kant, eleştirel felsefi sistemiyle ve bu sistemini inşa ettiği *Saf Aklın Eleştirisi* eseri ile felsefe tarihinin kendisinden sonraki döneminin belirleyici aktörü olmuştur.

Tezimizle bağlantılı olan 'ben' bilinci, Modern felsefe tarihinde Descartes ile merkezi bir konum almıştır. Fakat Kant'ın nesnelere bilgimize uymak zorundadır belirlenmesiyle felsefenin duruş noktası değişmiş, artık nesnelere bilgimize uymak zorunda kalmıştır. Bu belirleme, bilen öznenin felsefenin merkezine tıpkı güneşin evrenin merkezine yerleştirilmesi gibi konumlanmasıdır. Böylece eski klasik metafizik varlık merkezli anlayışların sonu gelmiştir. Yeniçağ'da Descartes ile başlayan bilen öznenin, dolayısıyla epistemolojinin nihai doğuşu gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tezimizle bağlantısı bakımından bilen öznenin yani 'ben'in bilinci, dolayısıyla 'kendinin bilinci' felsefenin ve bundan sonra üretilecek felsefelerin merkezi olmuştur. Tezimizde felsefenin merkezine yerleşmiş olan bilen özneyi, 'ben' in bilincini ve Kant'ın transsendental felsefesini anlamak ve onu elimizden geldiğince açıklamak hedefindeyiz. Elbette adeta bir umman olan Kant'ın engin bilgisinin ve felsefesinin anlaşılması ve anlatılması bakımından tezimizin bir çok eksik barındırdığının da bilincindeyiz.

Çalışmamın başlangıcından sonuna kadar benden engin bilgisini, kıymetli desteğini, vaktini, emeğini ve bana olan inancını hiç esirgemeyen, sürekli moral ve çalışma azmi veren çok değerli Hocam Doç. Dr. Uğur Ekren'e; beni var eden,

bugünlere getiren, sevgisini üzerimde her daim hissettiren, her zaman her konuda olduğu gibi tez aşamasında da yanımda olan sevgili anne-babama teşekkürlerimi sunuyorum.

Emine ÇAĞIMMA

İstanbul, 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

1.BÖLÜM

KANT ÖNCESİ MODERN FELSEFENİN ‘BEN’ ANLAYIŞI

1.1. Descartes’ın ‘Ben’ Anlayışı	4
1.2. Berkeley’in Solipsizmi.....	7
1.3. Hume’un Demet Teorisi.....	12

2.BÖLÜM

KANT’IN TRANSENDDENTAL FELSEFESİ’NDE ‘BEN’ ANLAYIŞINI HAZIRLAYAN ÖN KOŞULLAR

2.1. Transsendental Felsefe’nin Anlamı ve Önemi	20
2.2. Transsendental Estetik’te ‘Zaman Görüşü’	25
2.3. Metafizik ve Transsendental Serimleme Arasındaki Fark	29
2.4. Zamanın Metafizik ve Transsendental Serimlemesi	29
2.4. Metafizik ve Transsendental Dedüksiyon.....	31

3. BÖLÜM

KANT’IN TRANSENDDENTAL ‘BEN’ ANLAYIŞI

3.1. Descartes ve Berkeley’in ‘Ben’ Anlayışlarını Kant’ın Eleştirisi	40
3.2. Empirik ‘Ben’ ve Transsendental ‘Ben’ Ayrımı	44
3.3. Transsendental Diyalektik’te ‘Ben’ Sorunu.....	45

3.4. Apperception'un (Tamalgının) Transsendental Birliği.....	47
SONUÇ	49
KAYNAKÇA	53

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kant'ın Kategoriler Tablosu.....	35
Tablo 2: Kant'ın Yargılar Tablosu.....	37

GİRİŞ

Immanuel Kant (1724-1804), modern felsefe tarihindeki en önemli isimlerden biridir. Modern felsefenin hemen her alanında çok değerli çalışmaları olan bir Aydınlanma filozofudur. Modern felsefenin bugünkü konumuna gelmesinde Kant'ın gerek epistemoloji, gerek etik, gerekse estetik alanındaki çığır açıcı çalışmalarının katkısı büyüktür.

Kant, kurduğu eleştirel felsefi sistemiyle hem çağdaşlarını hem de kendinden sonraki tüm filozofları derinden etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Tezimizin konusu olan Kant'ın 'ben' anlayışı, onun eleştirel felsefesinin ürünüdür. Bu konuyu ele aldığı eseri, *Saf Aklın Eleştirisi* kitabıdır. Bu eser, Kant'ın kendisinden önceki tüm metafizik temelli felsefelerin eleştiri süzgecinden geçirilme projesini yürürlüğe koyduğu eserdir.

Kant, eleştirilerinin tümünü ilkeleregöre yapmak istemektedir. Tezimizin konusu olan Kant'ın transsendental 'ben' sorununa bakışını kavramamız için onun eleştirel felsefesini, temel ilkeleri ve kabulleriyle serimlememiz gerekmektedir. Transsendental Felsefe başlığı Kant tarafından özenle seçilmiştir. Transsendent kökünden türetilen bu sözcük, transsendentin anlamına karşıt bir anlamda kurulmuştur. Transsendent, dilimize 'aşkın' olarak çevrilmektedir. Bu aşkınlık mesela Platon'un idealarında olduğu gibi duyulur dünyanın ötesinde, ondan bağımsız kendi başına var olan bir gerçekliğe işaret eder. Transsendent bilgi, bu aşkın gerçekliğe ilişkin bilgidir. Kant ise tüm eleştirel felsefesinde bu türde bir bilginin olanaksızlığını göstermeye çalışmıştır. Saf Aklın Eleştirisi'nin ana bölümlerinden biri olan Transsendental Mantığın ikinci bölümü olan Transsendental Diyalektik, bu türden bir bilginin peşinde koşan aklın, kaçınılmaz bir biçimde içine düşeceği çatışmaları açık bir biçimde göstermeye çalışmıştır. Kant, transsendental sözcüğü ile tam tersine, mümkün bilgi alanının içinde yer alan, hatta bu bilgi alanını kuran ana

unsurları anlamıştır. Bu nedenle tezimizin de konusu olan Kant'ın Transsendental Felsefesi, onun epistemolojik bir çalışmasıdır. Tezimizin gayesi, Kant'ın modern felsefe için büyük önem teşkil eden bu eleştirel felsefesini açıklamaya çalışmaktır.

Başlıca üç ana bölümden oluşan tezimizin ilk bölümünde, Kant öncesi modern felsefenin 'ben' anlayışını serimlemeye çalışacağız. Bu serimlemeyi; Descartes'ın 'ben' anlayışı, Berkeley'in Solipsizmi ve Hume'un Demet Teorisi'ni ele alarak yapacağız. Bunları ele almamızın sebebi, Kant'tan önceki 'ben' kavrayışlarının ne durumda olduklarını göstermektir.

Tezimizin ikinci bölümünde, Kant'ın transsendental felsefesinde 'ben' anlayışını hazırlayan ön koşulları inceleyeceğiz. Bu bölümde, Kant'ın transsendental felsefesinin anlamı ve önemini, bu konuyu ele aldığı eseri *Saf Aklın Eleştirisi* yardımıyla aktaracağız. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ilgilendiği merkez sorun olan bir bilim olarak metafiziğin nasıl kurulabileceğini; sentetik a priori yargıların nasıl mümkün olduğunu; Kant'ın felsefede tıpkı Kopernik'in astronomide yaptığı gibi bir devrim yaptığını, bu devrimi bilen özneyi felsefenin merkezine yerleştirmesi gibi konumlayarak yaptığını; ben bilincini kuran unsurlardan zamanın duyarlılık ve anlama yetisi açısından önemini ve işlevini belirleme amaçlı Transsendental Estetik'te zaman görüşü, Zamanın Metafizik ve Transsendental Serimlemesi ve kategorileri anlattığı Metafizik ve Transsendental Dedüksiyon başlıklarının irdelenmesi yönünde hareket edelimizdir.

Üçüncü bölümde ise Descartes ve Berkeley'in 'Ben' Anlayışlarını Kant'ın Eleştirisi, Kant'ın Empirik 'Ben' ve Transsendental 'Ben' Ayrımı, Transsendental Diyalektik'te 'Ben' Sorunu ve Apperception'un (Tamalgının) Transsendental Birliği başlıkları aracılığıyla Kant'ın transsendental 'ben' anlayışını ayrıntılı bir biçimde ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1.BÖLÜM

KANT ÖNCESİ MODERN FELSEFENİN 'BEN' ANLAYIŞI

'Ben' bilincinin felsefede merkezi bir konum alışı, 'modern' olarak adlandırılan dönemin yani modern felsefenin babası olarak kabul edilen Descartes'ın başarısı olarak anılır. Descartes öncesi felsefe, 'ben' hakkında konuşsa bile bu ancak 'ben'in kendinin bilincine varma sürecinin hazırlık aşaması olarak nitelendirilebilir. Ancak yaygın kanı, böyle bir hazırlık aşaması olarak nitelendirmenin bile doğru olmayacağı yönündedir. Antik Yunan, bütünüyle bir 'ben' bilincinden yoksunsa da Ortaçağ'da, özellikle Augustinus, Descartes'ın '*cogito ergo sum*' kanıtlamasına benzer bir kanıtlama yaptığından, onun kanıtlamasının 'ben' bilincinin Descartes'tan önce ifade edilişi olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak yorumcular böyle bir değerlendirmenin de doğru olmayacağı kanaatindedirler. Augustinus bir Ortaçağ filozofudur ve Ortaçağ'ın teoloji merkezli felsefe geleneğinin çıkış noktasının başında durur. '*Credo ut intelligam*' yani '*Anlamak için inanıyorum*' özdeyişini felsefesine temel alan Augustinus'u, Tanrıyı bile 'ben'in kanıtlamasını yapmadan önce türetemeyen Descartes ile aynı kefeye koymak, iki dönemi doğru değerlendirememek anlamına gelecektir. Augustinus'un Tanrısı, Augustinus'un ruhunda kanıtlama gerektirmeyecek bir açıklıkla zaten bulunmaktadır. Augustinus için zavallı ruhunun kanıtı zaten Tanrı'nın kendisidir. Dolayısıyla Augustinus yöntemsel olarak bile olsa şüphe içinde değil, sadece ruhu Tanrısında huzura ulaşınca kadar kaygı içindedir. Descartes, modern felsefenin babası olma ünvanını kendi 'ben'inin farkına varmadan elde edemezdi. Bu farkındalık, artık varlığın değil öznenin ve Kant ile birlikte de özellikle bilen öznenin felsefenin merkezine görkemli yerleştirilişinin öyküsünün başlangıcını oluşturur. Töz olarak konumlanan 'ben', Berkeley'de mutlaklaşıp, Hume'da ideler demetine dönüşerek iki uç arasında salınır. Kant bu uçların hiçbirinde durmaz. Kant, 'ben'i kendi transsendental felsefesi içinde

bilen özne konumuna getirerek, onun kendinde varlığını, ontik gerçekliğini yani töz oluşunu, bilmenin sınırlarının dışına koyarak modern felsefeyi bundan sonra izleyeceği ana hattına oturtur. Bu hattıincelemeden önce iki uç arasında salınan Kant öncesi ‘ben’anlayışını anlamak, Kant’ı anlamak için kaçınılmaz bir görev olarak önümüzde durmaktadır.

1.1. Descartes’in ‘Ben’ Anlayışı

Descartes felsefesi, hakikatin araştırılmasında güvenle ilerleyebilmek için fiilen bir yöntemin kurulması ve sadakatle izlenmesi inancını temele alır. Descartes’in güvenle ilerleyebilmek için seçtiği yolları, onun genç hayranı Spinoza ‘Descartes Felsefesinin İlkeleri’ adlı eserinde aşağıdaki şekliyle sıralamaktadır:¹

- “1.Tüm önyargıyı bir yana bırakmaya,
- 2.Her şeyin üzerinde yükseleceği temelleri bulmaya,
- 3.Yanılgının nedenini ortaya çıkarmaya,
- 4.Her şeyi açık ve seçik anlamaya çalıştı.”

Descartes’in gerçek bir şüpheli olmadığı tartışma götürmez. Onun amacı zihnini tüm önyargılardan arındırarak, bilimlerin sarsılmaz ve sağlam temellerine ulaşarak şüpheyi yer bırakmayacak doğruları elde etmektir. Bu sebeple onun şüphesi, yöntemsel bir şüphedir. Descartes’in şüphelerinden kurtulma serüveni Spinoza’nın yukarıda alıntılıdığımız 4. Maddesine yani her şeyi açık ve seçik anlayıncaya kadar devam eder. Açık ve seçiklik, Descartes’in anladığı anlamıyla zihinsel sezgiyle içten bağlantılıdır. Şüphenin kendisinden şüphe edilip edilmeyeceğinin sorgulanmasına kadar ilerleyen süreç ve ulaşılan sonuç, yani şüphe eden bir şeyin kaçınılmaz bir biçimde var olması gerektiği hakikati, akıl yürütmeyle ulaşılmış bir sonuç değil, sezgi ile açık ve seçik kavranmış bir içeriktir. Burada model olarak Matematiğin seçilmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Tümdengelim ve

¹ Benedictus Spinoza, **Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler**, Çev. Coşkun Şenkaya, Dost Yayınları, Ankara, Eylül 2014, Kısım 1, Giriş, s.25.

sezgi Matematikte kullanılan genel kabul görmüş iki yöntemdir. Matematikte herhangi bir aksiyom ve postülanın açık ve seçik olarak kavranması gerektiği tüm Matematikçilerin malumudur. Burada sözkonusu olan, Descartesçı anlamıyla zihinsel sezgidir. Felsefede de ulaşılan hakikatlerin Matematiktekine benzer olmasını talep eden Descartes, hakikati ele geçirmede doğal olarak tüm Matematikçiler gibi zihinsel sezgiyi kullanmak ister. Ne Tanrı (çünkü bizi aldatan bir demon her zaman sözkonusu olabilir.) ne bedenim (çünkü rüyada da bu beden gerçekte olduğu gibi duyar ve hisseder ama rüyada olduğunu bilmez.) ne de Matematiğin sağlam akıl yürütmeleri (çünkü akıl yürütme zinciri çok uzun olduğunda hataya düşmek her zaman mümkündür.) düşünen ben, şüphe eden ben, kendisini açık ve seçik olarak bilincime sunmadığı sürece herhangi bir hakikate sahip olamaz. Ben düşünüyorum ile düşünen bir benin varlığını karşı konulmaz bir biçimde koymadan önce felsefede herhangi bir hakikate ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu ilk hakikatten sonra başka her şeyinona (ben düşünüyorum'a) dayanarak kendi gerçekliği, hakikati ortaya konabilir:

“Sonra, ne olduğumu dikkatle inceledim ve hiçbir bedenim olmadığını, içinde bulunduğum ne bir dünya, ne de bir yer olmadığını farzedemediğimi; tersine, sırf başka şeylerin doğruluğundan şüphe etmeyi düşünmemden, kendimin var olduğum sonucunun pek açık ve pek kesin bir şekilde çıktığını; oysa, düşünmekten kesilseydim, hayal ettiğim bütün şeyler doğru olsalar bile, var olduğuma inanmak için elimde hiçbir neden kalmıyacağını görerek anladım ki: ben, bütün özü (mahiyeti) ve doğası düşünmek olan ve varolmak için hiçbir yer'e ihtiyacı bulunmayan ve maddi hiçbir şeye bağlı olmayan bir cevherim. Öyle ki, bu ben, yani kendisi ile ne isem o olduğum ruh, bedenden tamamıyla farklıdır, hatta bilinmesi onu bilmekten daha kolaydır, ve beden var olmadığı halde, ne ise o olmaktan geri kalmaz.”²

O halde kendisi ile ne isem o olduğum bu ben, bedenden bütünüyle farklıdır ve Descartes tarafından tıpkı bedenine ait olduğu uzam (res extentia) gibi töz olarak adlandırılır. Descartesçı dualizm yani töz olarak ruh ve töz olarak beden dualizmi

² Rene, Descartes, **Metot Üzerine Konuşma**, Çev. K.Sahir Sel, İstanbul, Sosyal Yayınları, Eylül 1994, s.33.

görünüş ve gerçek arasında kurulan bir dualizm değil, gerçeklik içinde bir dualizmdir. Töz olan ben mutlak töz olan Tanrıya göre hakiki anlamıyla töz olmasa da beden karşısında hakiki bir töz olarak konumlanır. Gerçekliğe ilişkin bu yarık Descartes'ta ve Descartes'tan sonra hep kapatılmaya çalışılan bir uçurum gibi durmaktadır. Descartes'ın töz olarak 'ben' iddiası, varlığın bütünüyle ilgili bir parçalanmışlığa yol açmıştır. Ralph C. S. Walker, Kant hakkındaki kitabında Descartes'in cogitodan çıkartmış olduğu sonuçların ciddi bir incelemesi yapıldığında Descartes'ın cogitodan çıkarabileceği sonucun onun birlikli düşünen bir töz olduğu yine başka tözlerden bağımsız pek çok düşüncenin öznesi olan bir töz olduğunun değil, olsa olsa onun şuan mevcut düşüncesinin bir özneye sahip olduğunun sadece çıkarılabileceğini söyler. Buradan kesinlikle başka düşüncelerin özneleriyle özdeş olduğu sonucu çıkarılamaz.³

İki tözü birleştirme girişimleri bütün modern dönem metafiziklerini karakterize etmiştir. Descartes'in kendisi bu birleştirmeyi beynin belli bir bölgesine işaret ederek gerçekleştirmek istemişse de bu çözüm denemesi onun felsefesinin tutarsız yönünü oluşturmanın ötesinde bir değer kazanmamıştır. Spinoza ve Leibniz'in felsefedeki en dikkate değer çözüm denemeleri varlıktaki bu parçalanmışlığı aşma denemeleridir. Ancak bu parçalanmada filozoflardan herbiri parçaların her birinin gerçekliği konusunda farklı iddialarda bulunmuşlardır. Örneğin Leibniz bu parçalardan sadece ruhun gerçekliğini teslim etmiştir. Onun monad kavramı, eski atomcuların maddi atomlarının dönüştürülmesinin sonucudur. Onlar psişik (ruhsal) varlıklar olarak, evrenin temel unsurları olarak, Leibniz felsefesinde yerlerini alırlar. Spinoza ise tözler çokluğunu ortadan kaldırıp, beden ve ruhu töz olarak değil ama iki attrubitum (öznitelik) olarak belirlediğinde ve bu öznitelikleride bir ve aynı tözün iki farklı görünümü olarak konumladığında Kartezyen düalizme çözüm sunduğunu düşünmektedir.

³ Bknz: Ralph. C. S. Walker, **Kant, The Arguments of the Philosophers**, Routledge & Kegan Paul, London, Henley and Boston, s. 133.

Öte yandan maddenin reddi Berkeley'e kadar uzanan bir geleneği (idealizmin radikal bir kolu olan solipsizmi) oluştururken örneğin Julien Offray De La Mettrie, ruhun gerçekliğini reddederek farklı bir geleneği (Kartezyen ilkeleri materyalizme götüren bir kolu) kurmuştur. Descartes için ise parçaların her birinin yani bedeninin ve ruhun gerçekliği apaçıktır. Düşünen ben tözdür, gerçektir ve varlığın uzama göre daha temel olan bir yönünü kurar. Çünkü onun hakikatinden emin olunamadan başka hiçbirşeyin (elbette uzamın da) hakikati, gerçekliği ispatlanamaz. 'Ben' anlayışının Descartes'taki varlıksal, metafizik konumlanması modern felsefenin 'ben'e ilişkin farkındalığının başlangıcını oluşturur. Bu başlangıçönce radikalleşecek ve sonrada kendi karşıtı olarak varsayabileceğimiz karşı uca doğru salınacaktır. Radikalleşme emareleri Berkeley'in Solipsizminde görülürken karşı uca salınarak 'ben'in adeta buharlaşması süreci doruk noktalarından birine Hume felsefesinde ulaşacaktır. İki uç elbette bir başka felsefede denge noktasına ulaşacaktır. Bu, Kant'ın felsefesidir. Ancak bu denge durumuna ulaşmadan önce uçlardan ilkinini ve onun radikal bir konuma ulaştığı biçimini ele almamız gerekmektedir. Bu konum Berkeley'in idealist, solipsist 'ben' metafiziğidir.

1.2. Berkeley'in Solipsizmi

Felsefe tarihi içinde Berkeley'in felsefesi solipsizm (tekbencilik) olarak adlandırılır. Ancak Berkeley'in ısrarla vurguladığı gibi onun bu görüşünün şüphecilüğün bir türü olduğu iddia edilemez. "Hylas ile Pilonous Arasında Üç Konuşma" adlı eserinde kendi görüşünü temsil eden Philonous'u Hylas maddi tözü kabul etmediği için şüphecilikle suçlar. Hylas bu suçlamasında sağduyuyu kendisine referans noktası olarak şöyle der:

“...Madde diye bir şeyin olmadığına inanmaktan daha fantastik, sağduyuya daha ters düşen, yada daha açık bir şüphecilik belirtisi taşıyan şey olabilir mi?”⁴

Bu suçlama üzerine Philonous şüphe sözcüğüyle ne anlaşılması gerektiği konusunda dikkate değer bir analiz yapar. Philonous, şüphe sözcüğünün İngilizcede karşılığı olan ‘suspense’ sözcüğünün anlamına dikkati çeker. Çünkü bu sözcük İngilizcede iki şey arasında askıda kalma durumunu ifade etmektedir. Dolayısıyla maddenin varlığını onaylayan olduğu kadar reddeden de eşit hakla şüpheli sayılamaz. Çünkü şüphe etmek, onaylama ve reddetme arasında askıda kalmak anlamına gelmektedir. Hylas bu argümanı kabul etmekle birlikte duyulara güvenmemek, duyuların gerçek varlığını reddetmek gibi bir tavrın da şüphecilik olarak yorumlanması gerektiğini iddia eder. Bu sebeple Philonous bu itiraza cevap vermek için duyulur şeylerle ne kastettiğimizi anlamak için solipsizmin en sağlam savlarının yer aldığı analize girişir. Philonous’un duyulur şeylerden ne anladığını sorması üzerine Hylas’ın verdiği cevap: “Duyular aracılığıyla algılanan şeyleri anlıyorum.” olur. Böyle bir cevap vermesi Berkeley’in temel iddiasını serimleyen “esse est percipi” (varolmak, algılanmış olmaktır.) görüşüne gidecek olan akıl yürütmeler silsilesinin önünü açmaktadır. Philonous duyulur şeyler derken Tanrı ya da Erdem gibi kavramların değil yalnızca duyuyla doğrudan doğruya algılanan şeylerin anlaşılması gerektiği yolundaki düşüncesini Hylas’a kabul ettirir ve buradan yukarıda sözünü ettiğimiz temel savını destekleyecek tüm argümanları türetmeye başlar. Philonous’un Hylas’a yönelttiği ilk önemli soru:

“Duyulur şeylerin gerçekliği algılanmış olmaktan mı ibarettir? Yoksa, algılanan varlıklarından ayrı, yani zihin ile hiçbir bağlantısı olmayan bir şey midir?”⁵

⁴ George Berkeley, **Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma**, Çev. K. Kahir Sel, İstanbul, Sosyal Yayınları, Haziran 1984, S. 9.

⁵ Berkeley, **a.g.e.**, s. 13.

Burada Hylas, Philonous'un ulaşmak istediği ana tezin tam tersini öne sürerek soruyu cevaplamaya çalışır. Hylas'ın cevabı, varolmak başka şeydir, algılanmış olmak başka şey şeklindedir. Çünkü Hylas şeylerin algılanmalarından ayrı bununla hiçbir ilgisi olmayan mutlak bir gerçeklikleri olduğu görüşünü daha makul bulmaktadır. Burada Hylas aslında sağduyuya dayalı bir tez öne sürmektedir. Philonous, sağduyuya dayalı bu görüşün temel tezlerini sorularıyla yoklamaya çalışır. Philonous'a sorduğu sorular arasında duyu ile algıladığımız örneğin sıcaklık, soğukluk gibi duyuların zihin dışında gerçek bir varlığa sahip olup olmadıkları soruları vardır. Philonous herhangi bir duyumun dereceleri düşünüldüğünde örneğin sıcaklık dereceleri söz konusu olduğunda durumun değişip değişmediğini sorgular. Herhangi bir maddi töz duyusuz olduğundan yani bir algı gücüne sahip olmadığından sıcaklığın en yüksek derecesinde bile herhangi bir acı duyması mümkün değildir. Dolayısıyla, maddi bir töz yani dış nesne duyulabilir bir takım nitelikleri olsa da herhangi bir duyum onda mümkün olmadığından büyük bir sıcaklık da onun için mümkün olmayacaktır. Hylas bu iddiaya karşılık olarak acı ile sıcaklık arasında ayırım yapma yoluna gider. Philonous ise doğrudan doğruya algılanan şiddetli bir sıcaklığın özel bir çeşit acı duyumundan ayrı bir şey olamayacağını ona göstermeye çalışır. Çünkü acısız ya da habsiz şiddetli bir duyum tasarlanamaz. Dolayısıyla da sıcaklık acı duyumdan ayrılamayacağından onu duyan zihinden bağımsız da varolamaz. Philonous için aslında bu bütün duyular için geçerlidir. Eğer bizim bütün maddi töz tasarımıımız duyulur niteliklerin toplamından oluşuyorsa ve bütün duyulur nitelikler örneğin sıcaklıkta olduğu gibi duyulardan ayrı değilse ve dolayısıyla duyulmayan ayrı değilse o zaman maddi bir tözün, duyulmayan bir zihinden bağımsız olarak varolması iddiası temelsiz olmaktadır. Philonous Hylas'ın ılıklıği öne sürerek yaptığı itirazı yani ılıklığin acıyla hazzın her ikisinden de yoksun olmaktan başka bir şey olmadığı yani hazzdan ayrı düşünülebileceği, duyulmayan zihne böylece bağımlı olmayacağı yolundaki itirazını bugün çok meşhur olan bir deneyle çürütür. Şöyle der Philonous:

“Şimdi diyelim ki, ellerinden biri sıcak, öteki soğuktur. Ortalama sıcaklıkta bir su kabına iki elini birden daldırdın. Kaptaki su bir eline soğuk, öteki eline sıcak gelmeyecek mi?... Öyleyse, senin ilkelerine göre suyun aynı zamanda hem sıcak, hem de soğuk olduğu sonuncunu çıkarman, yani kendi ikrarınla bir saçmalığa inanman gerekmez mi?”⁶

Philonous, duyumu yani duyulmayan zihni maddi tözden ayırdığımızda maddi tözün karşıt niteliklere aynı anda sahip olabileceği yolundaki çelişkili durumu Hylas’a göstererek duyulmayan zihinden ayrı bir gerçekliğin aslında olamayacağını kanıtlamaya çalışır. Maddi tözde bulunduğu varsayılan nitelikler aslında bizde çeşitli derecelerde haz ve acı duyularına yol açan duyumlardan ibarettir. Yani şeylerin dış gerçekliğini güvenceye alacak o şeye ait bir nitelik öne sürülemez. Berkeley’in bütün akıl yürütme süreci, Hylas’ın ayrı olduğunu iddia ettiği varolma ile algılanmış olmanın aslında aynı olduğunu göstermeye yöneliktir. Algılanmış olmayan hiçbir şey yoktur ancak algılanmış hiçbir şey de algılayandan ayrı var değildir. Dolayısıyla da varoluşu, algılayan zihne yani algılanmalarına bağlıdır. Uzakta bulutlarda görünen renk gerçekte bulutlarda değildir yani gerçekten var değildir. Çünkü uzakta bize öyle görünen renk yaklaşınca yok olur. Rengin tam bir incelenmesi yapılırsa bile bununla ne kastedilirse kastedilsin, ister mikroskopla olsun bu kural değişmeyecektir. Mikroskop bir nesnedeki renkleri çıplak gözle algılanandan farklı gösterir. Çıplak gözle görünen bütün renkler tıpkı uzaktaki bulutlarda olduğu gibi mikroskopla bakıldığında da ortadan kaybolacaktır. Bu da bu renklerin nesneye ait olmadığını açık bir şekilde göstermektedir. Aslında Locke’un terimlerini kullanırsak renkler, sesler, tatlar gibi tüm ikincil nitelikler zihnin dışında varolmazlar. İkincil niteliklerin nesnelere olmadığını çok çeşitli akıl yürütmelerle kanıtlayan Philonous, birincil nitelikler konusunda da yani uzam, şekil, katılık, ağırlık, hareket gibi nitelikler konusunda da durumun değişmediğini iddia etmektedir. Berkeley hem Hylas ve *Philonous Arasında Üç Konuşma* adlı eserinde hem de *İnsan Bilgilerinin İlkeleri* adlı eserinde birincil niteliklerin düşünmeyen tözlerde zihin olmaksızın var olduklarını

⁶ Berkeley, a.g.e, s.18, 19.

ileri sürenlere karşı ikincil nitelikleri bağılı buldukları madde parçacıkları arasında ortaya çıkan büyüklük, doku ve hareket farklarına bağılı olarak ayırdıkları için aslında büyüklük, doku ve hareket birincil nitelikler olduğundan bu niteliklerin ikincil niteliklerle yani duyulur niteliklerle aslında ayrılmayacak bir biçimde birleşmiş olduklarını söyler. Böylece eğer ikincil niteliklerin zihin olmaksızın varolamayacağı kabul ediliyorsa, birincil niteliklerin de zihin olmaksızın varolamayacağını kabul edilmesi gerekir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi birincil nitelikler bir biçimde ikincil niteliklerle birleşmiş olmalıdır. Berkeley'e göre "düşünmeyen şeylerin mutlak varoluşu" sözünde ya hiçbir anlam yoktur ya da burada bir çelişme vardır. Berkeley, burada özellikle şu noktayı vurgular.

"Duyuyla ya da düşünerek kavrayabileceğimiz hiçbir şeyin varoluşuna karşı bir tartışma yapmıyorum. Gözlerimle gördüğüm, ellerimle dokunduğum şeylerin varolduklarından, gerçekten varolduklarından en küçük bir kuşku bile yok. Varolduğunu yadsıdığımız tek şey filozofların özdek ya da cisimsel töz dedikleri şeydir."⁷

Burada Berkeley'in ifade etmek istediği şey, zihin olmaksızın varolamayacak dolaysız duyumlanan şeylerin gerçekten varolduğu yani tam da duyumlandıkları, algılandıkları için varolduğudur. Berkeley, Locke'tan yararlanarak ide sözcüğünü tasarımı ve duyulara verilenle eşanlamlı olarak kullanır. Aslında söylemek istediği herhangi bir duyum ya da idenin varoluş tarzı sadece algılanmak olduğu için ve bir ide ancak bir başka ideye benzeyebileceğinden idelerin kendilerini algılayan zihinler olmaksızın varolabileceklerini düşünmenin saçma olacağıdır. Berkeley'e göre:

"Ben neysem o şey, ben terimiyle imlediğim şey, ruh ya da tinsel töz terimleriyle anlatılmak istenen şeyle birdir."⁸

⁷ George Berkeley, **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine**, Çev. Halil Turan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996, s.55.

⁸ Berkeley, **a.g.e.**, s.122.

Berkeley burada ruhun ya da tinin varoluşunun ancak algılanmakla mümkün olduğunu söylemek istemez. Söylemek istediği, ruhun ya da tinin, 'varoluşu' algılamak ve düşünmekten başka bir şey olmayan etkin bir varlık olduğudur. Düşünme, varoluşu algılamak olduğundan, düşünmenin kendisi ancak algılanmakla varolacak bir şey olarak nitelendirilemez. O halde düşünme ya da düşünen ben ya da bir başka deyişle algılayan zihin, özü algılamak ve düşünmek olan etkin varlık olarak kendi dışında mutlak bir gerçekliğe refere etmez. Mutlak olan 'ben'dir. Başka her şeyin varoluşu bu 'mutlak ben'in algılamasına bağımlıdır. Berkeley'in bu görüşü solipsizm (tekbencilik) olarak adlandırılır.

1.3. Hume'un Demet Teorisi

Locke ve Berkeley'i izleyen İngiliz Empirist geleneğinin en son ve en tutarlı temsilcisi olan David Hume aynı zamanda Kant üzerindeki etkisiyle de tanınmaktadır. Kant'ın, kendisini dogmatik uyuklamasından uyandırdığını söylediği İskoç kökenli bu büyük filozof, 'ben' anlayışının adada bir uçtan diğer uca savrulmasında uçlardan birini oluşturmuş, kendinden hemen önceki (büyük bir filozof olarak nitelediği) Berkeley'in tam karşıt ucunda sayılabilecek bir görüşü savunmuştur. Yukarıdaki bölümde incelediğimiz gibi '*Esse est percipi*' anlayışıyla 'ben' dışında bir gerçeklik kabul etmediğinden Berkeley radikal idealist bir konumda bir uça dururken, Hume, 'ben'i ideler demetine indirgeyerek adeta onu buharlaştırıp karşı uça durur. Hume'un 'ben' teorisini anlamadan önce izlenim ve idelere ilişkin teorisini ele almak bir zorunluluktur. Çünkü bu 'ben' tam da bu izlenim ve idelerin bir demeti olarak belirlendiğinden, onu kuran unsurları anlamaya çalışmak kaçınılmaz olmaktadır.

Hume, gelişmiş bir izlenim ve ide teorisini '*İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*' adlı eserinde kurmuş ancak '*İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*' adlı eserinde bu teorisinin sınırlı bir anlatımını tercih etmiştir. Nitekim söz konusu bu ikinci eserde bu teoriye dayanarak oluşturduğu 'ben' anlayışından hiç

söz etmemiştir. Dolayısıyla biz de onun bu teorisini *‘İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme’* eserini temele alarak inceleyeceğiz. Eserinin henüz başında Hume, izlenim ve idelere ilişkin görüşlerini açıklamaya başlar. İde sözcüğü Descartes’tan Locke tarafından devralınmış bir sözcük olup tıpkı onun gibi bu empirisist filozoflar tarafından da ‘düşünce’, ‘tasarım’, ‘fikir’ anlamlarında kullanılmıştır. Hume, insan zihninin bütün algılarının ikiye ayrılması gerektiğini söyleyerek eserine başlar. Buna göre, insan zihninin algıları izlenimler ve ideler olmak üzere ikiye ayrılır. İzlenim sözcüğü Locke tarafından kullanılmamaktadır. Nitekim Hume, Locke’un idelere ilişkin yaptığı belirlemeyi onaylamaz ve Locke tarafından bu sözcüğün anlamının gereksiz yere genişletilmiş ve bozulmuş olduğunu düşünür:

“Burada, bu özgürlüğe sahip olduğumu düşünerek, izlenim ve ide terimlerini alışılmış anlamlarından farklı anlamlarda kullanıyorum. Belki de tasarım sözcüğünü, Bay Locke’un değiştirip tüm algılarımızı karşılar hale getirdiği anlamdan sıyrarak, asıl anlamına kavuşturuyorum. İzlenim terimini ise canlı algılarımızın ruhta üretiliş biçimini ifade etmek için değil, yalnızca algıların kendileri için kullanıyorum. Ne İngilizcede ne de bildiğim diğer dillerde bu anlamı karşılayan özel bir sözcük yok.”⁹

Hume’a göre hem idelerimiz hem de izlenimlerimiz basit ve karmaşık olmak üzere ikiye ayrılır. Karmaşık olanlar parçalarına ayrılabilirken, basit olan ide ve izlenimlerimiz ayırma ve ayrılmaya izin vermez. Hume’un idelerimiz ve izlenimlerimize dair ilk tespiti idelerimiz ve izlenimlerimizin benzer oldukları yönündedir. Ancak bu benzerlik basit ide ve izlenimlerimizde istisnasız genel geçer bir kural olarak konurken karmaşık ide ve izlenimlerimizde böyle değildir. Hume’un ifadesiyle:

“Birçok karmaşık idemizin hiçbir zaman onlara karşılık gelen izlenimlere sahip olmadığını ve karmaşık izlenimlerimizin çoğunun hiçbir zaman idelerde birebir kopyalanmadığını gözlemliyorum. Kendi kendime, hiç böyle bir şey görmemiş olsam da, kaldırımları saf altın, duvarları yakut olan

⁹David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çev. Ergün Baylan, Ankara, BilgeSu Yayınları, 2009, s.17.

Yeni Kudüs şehrini hayal edebiliyorum. Paris'i gördüm ancak şehrin tüm sokaklarını ve evlerini eksiksiz bir şekilde, gerçek ve tam boyutları ile temsil eden bir ide oluşturabileceğimi iddia edebilir miyim?"¹⁰

Ancak tüm basit ide ve izlenimlerimiz arasında tam bir benzerlik olduğundan ve karmaşık olanlar basit olanlarda meydana geldiğinden bu iki algı türü arasında tam bir karşılıklılık olduğu iddia edilebilir. Hume'a göre bütün basit idelerimiz ilk görüşlerinde onların karşılıkları olan ve birebir temsil ettikleri basit izlenimlerinden meydana gelirler. Yani her basit izlenime onun karşılığı olan bir ide ve her basit ideye onun karşılığı olan bir izlenim eşlik eder. Hume'a göre bunların sırası ancak zaman içinde izlenimin önce gelmesiyle mümkündür. Herhangi bir izlenim olmaksızın bir ide ortaya çıkmaz. İzlenimlerin önceliği düşüncesi Hume'un empirisist bilgi anlayışının temelidir. İdelerimiz izlenimlerin nedeni değildir, tersine izlenimlerimiz idelerin nedenidir. Hume bu görüşünü şu örnekle açıklamaya çalışır:

"Bunu doğrulamak için yine açık ve ikna edici bir diğer fenomeni inceleyeceğim. İzlenimleri ortaya çıkaran yetilerin işlemleri, birinin kör veya sağır doğması gibi, bir şekilde kazara engellenirse, yalnızca izlenimler değil onun karşılığı olan ideler de kaybolur; böylelikle insan zihninde ikisinden de en ufak bir iz kalmaz. Bu durum, yalnızca duyu organlarının tamamen yok olduğu zaman değil, aynı zamanda bu organların belirli bir izlenim üretmek için hiç kullanılmadığı durumlarda da geçerlidir. Tadına bakmadan bir ananasın doğru bir idesini oluşturamayız."¹¹

Karmaşık idelerimiz ve izlenimlerimiz basit ide ve izlenimlere ayrılabilirdiğinden söz konusu kural ayrıştırma işlemi her zaman mümkün olduğundan karmaşık ide ve izlenimlerimiz içinde geçerli sayılmalıdır. Hume'a göre istisnalar genel kuralı bozmaz. İde ve izlenimler arasındaki ilişkiler, hafıza ve hayal gücü olarak adlandırdığımız yetilerle bağlantılıdır. Zihne sunulmuş bir izlenim, hafıza ya da hayal gücü tarafından kopyalanır. Eğer bu izlenim yeniden ortaya çıkışında ilk canlılığını büyük ölçüde korur yani izlenim ile ide arasında bir şey olursa ona hafıza

¹⁰ A.g.e, syf:18

¹¹ A.g.e, syf:19

denir. Ancak canlılığını tümüyle kaybeder ve tam bir ide olursa ona hayal gücü denir. Hafızadaki ideler hayal gücündeki idelerden çok daha canlı ve güçlüdür. Hafıza, nesnelere sunulduğu özgün şekil ve düzeni korurken hayal gücü bunu değiştirebilir. Hayal gücü, ideleri düzenleme ve değiştirme konusunda özgürdür ancak bu özgürlük sınırsız bir özgürlük değildir. Çünkü hayal gücünün oluşturduğu en tuhaf ve aykırı karmaşık ide bile onu kuran ve oluşturan basit ide ve izlenimlere ayrışabilmektedir. Hayal gücünde bir Pegasus idesi oluştursam bile bu ide en sonunda kanat ve at basit ide ve izlenimlere bağımlı olduğundan aslında burada sınırsız bir özgürlük söz konusu değildir. İdeler ve izlenimler Hume'a göre zihne belirli kurallara uygun olarak gelir ve giderler. Hume, Newton'ın Çekim Yasası'nı zihne uygular. Zihin dünyamızda da ideler ve izlenimler arasında bir tür çekim vardır. Hume, çekimle ilgili olarak belirlediği kurallara Çağrışım Yasaları adını verir. Çağrışım Yasaları benzerlik, bitişiklik, neden ve sonuçtur. İdeler ve izlenimler bu üç yasaya bağlı olarak zihne gelir ve giderler. Bunlar arasında en önemlisi neden ve sonuç ilişkisidir. Ancak tezimizin doğrudan konusu olmadığı için Hume'un neden ve sonuç ile ilgili analizini ele almayacağız. Burada bizi ilgilendiren temel nokta, "ben" diyebildiğimiz bir ide ya da izlenimimizin olup olmadığı sorunudur. Hume'un ide ve izlenim teorisine göre töz idesinin kaynaklandığı bir izlenim olup olmadığı sorulduğunda yanıt olumsuzdur. Hume, töz idemizin ne dış duyu ne de iç duyu izlenimlerinden türetilmeyeceğini savunur. Hume'a göre töz idesi hayal gücü tarafından birleştirilen yalın ideler toplamından başka bir şey değildir. Bu yüzden Hume'a göre belirli nitelikler toplamı olmak dışında hiçbir töz idemiz yoktur ve biri tözden söz ederken ya da töz hakkında akıl yürütürken nitelikler toplamı olmak dışında aslında tözün hiçbir anlamı yoktur. Hume'un tözü reddiyle tutarlılık içerisinde bir "ben" anlayışı geliştirdiği söylenebilir. Kişisel özdeşlik başlığı altında ele aldığı "ben" sorunu Hume'da ideler ve izlenimlere ilişkin teorisiyle paralellik içerisinde çözülür. Hume'a göre "ben" ya da "kendilik" idemizin türetildiği hiçbir izlenim yoktur.

“Her gerçek ideyi ortaya çıkaran şey belli bir izlenim olmalıdır. Ancak benlik ya da kişi herhangi bir izlenim değil, çeşitli izlenim ve idelerimizin onunla bir ilişkisi olduğunu sandığımız şeydir. Eğer bir izlenim benlik idesini ortaya çıkarıyorsa, o izlenim bütün bir yaşamımız boyunca, sürekli olarak aynı kalmalıdır; çünkü benliğin bu şekilde varolması gerekir. Oysa sürekli ve durağan hiçbir izlenim yoktur. Acı ve haz, üzüntü ve sevinç, tutkular ve duyular birbirini izler ve hiçbir zaman tümü de aynı zamanda varolmazlar. Öyleyse benlik idesi bu izlenimlerden birinden ya da bir diğerinden türetiliyor olamaz; dolayısıyla böyle bir ide yoktur.”¹²

Hume’un vardığı sonuç metafizikçilerin “ben”i tözleştirilen anlayışlarının temelsiz olduğudur. Hume’a göre derin bir uyku esnasında olduğu gibi algılar bir süre ortadan kaldırılacak olursa “ben”imizi duyumsayamayacağımızdan varolmadığımız söylenebilir. Nitekim tüm algılarımız ölüm tarafından ortadan kaldırılacak olsaydı, beden çürüdüktan sonra herhangi bir duyumsama olmayacağından bütünüyle yok olmuş olacaktık. Hume “ben”imizi birbirlerini hızla takip eden ve sürekli bir akış ve hareket içerisinde bulunan farklı algıların bir demeti olarak düşünür. Hume “ben”imizi meşhur bir metaforla bir tiyatro sahnesine benzetir. Hume’un bu konudaki meşhur pasajı şöyledir:

“Ancak bu türden kimi metafizikçileri bir yana bırakıp, insanlığın geri kalanının kavranamayacak bir hızla birbirini takip eden ve sürekli bir akış ve hareket içinde olan farklı algıların bir demetinden ya da derleminden başka bir şey olmadıklarını ileri sürmeyi göze alabilirim. Gözlerimiz algılarımızı değiştirmeksizin yuvalarında dönemez. Düşünce yetimiz görme yetimizden de değişkendir ve tüm öteki duyu ve yetilerimiz bu değişikliğe katkıda bulunurlar; ayrıca ruhun değişmeksizin belki de bir an için bile aynı kalan tek bir gücü yoktur. Zihin bir tür tiyatro sahnesidir: orada çeşitli algılar ardışık olarak kendilerini gösterirler; geçerler, yeniden geçerler, kayıp giderler ve sonsuz bir duruş ve durum çeşitliliği içinde birbirleriyle karışırlar. Yalınlık ve özdeşliği imgelemek için ne gibi bir doğal yatkınlığımız olursa olsun, zihinde sözcüğün tam anlamıyla tek bir zamanda hiçbir *yalınlık* ve farklı zamanlarda *özdeşlik* yoktur. Tiyatro benzetmesi bizi yanıltmamalıdır. Zihni oluşturanlar yalnızca

¹² A.g.e, syf:173

ardışık algılardır; bunlarda temsilin yapıldığı yerin ya da kendisini oluşturan gereçlerin en uzak bir kavramını bile taşımayız.”¹³

Hume’a göre ardışık algılara özdeşlik yükleyerek, değişmez ve kesintisiz bir varoluşa yaşam boyunca sahip olduğumuzu varsayabiliriz. Hume’a göre nesnelere ardışık görmemizi sağlayan hayal gücü yetisi kesintiyi ortadan kaldırmak için duyularımızın algılarının devamlı bir varoluşa sahip olduğunu kurgular ve değişmeyi gizlemek için “ruh”, “ben” ve “töz” gibi kavramları uydurur. Aslında kesintisiz ve değişmez herhangi bir şey olmamasına rağmen benzerlik ilişkisi karışıklık ve yanlışlığa neden olarak benzer algıları kesintisiz varsayar. Böylece Hume’un töz kavramıyla birlikte “ben” kavramını da adeta buharlaştırdığını görürüz. Elbette Kant, Hume’un bu görüşlerinden habersizdir. Tezimizde Hume’un bu görüşünü ele almamızın sebebi, Kant’tan önce “ben” kavrayışının bir uçtan bir diğer uca nasıl salındığını gösterebilmektir. Bu iki salınan iki uç arasında dengeyi bulan görüş, kanımızca Kant’ın görüşüdür. Tezimizin bundan sonraki bölümü Kant’ın “ben” anlayışını hazırlayan düşüncelerini sergilemek ve sonrasında onun “ben” anlayışını analiz etmek olacaktır.

¹³ A.g.e, syf:174

2.BÖLÜM

KANT'IN TRANSCENDENTAL FELSEFESİ'NDE 'BEN' ANLAYIŞINI HAZIRLAYAN ÖN KOŞULLAR

Kant'ın "ben" anlayışı, onun eleştirel dönem felsefesinin ürünüdür. Bu konuyu ele aldığı eseri *Saf Aklın Eleştirisi* kitabıdır. Bu eser, Kant'ın kendisinden önceki tüm metafizik temelli felsefelerin eleştirinin süzgecinden geçirilme projesini yürürlüğe koyduğu eserdir. Bu felsefe tarihindeki en önemli projelerin başında gelir. Projenin çıkış noktası, insan aklının doğası gereği sormaktan kaçınmadığı sorular karşısında kapasitesinin ne olduğu, aklın kendine özgü yazgısının bilgiye ulaşma çabasında nereye kadar etkili olduğu yani tecrübeyi aşan sorular karşısında yani metafiziğin alanında neyi nereye kadar bilip bilemeyeceğidir. Metafizik, fizikten farklı olarak tecrübenin ötesinde olanı hedefleyen bilgi türü olmak zorundadır. Ancak onun bu durumu, metafizikçilerin bilimsellik iddialarını kuşkuda bırakmaktadır. Dünyanın bir başlangıcının olup olmadığı, insanın özgür olup olmadığı ya da Tanrının var olup olmadığı türünden sorular akıl tarafından kaçınılmaz bir biçimde sorulsa da verilen cevapların çokluğu aynı zamanda karşıtlığı bir tür savaş alanı izlenimi vermekte ve savaşı tarafların herhangi birinin üstün gelememiş olması onun bilimsellik iddialarının ciddiye alınmamasına yol açmaktadır. Metafiziğin bir bilim olarak kurulabilme olasılığı, bilim olmanın ölçütleri keşfedilmeksizin gerçekleşmeyecek bir projedir. İşte Kant bilim olarak metafiziğin olanağını sorduğu zaman hedefinde yukarıda sözünü ettiğimiz bu savaşa son vermeyi ve bilginin güvenilir yolunda ilerlemeyi istemektedir. Kant burada tecrübeden yardım alamadığında aklın neyi ne kadar bilebileceğini araştırmaktadır. Nitekim onun eleştirisiyle anladığı şey tam da budur:

"Bununla (eleştiri derken), kitapların veya kimi sistemlerin bir eleştirisini değil, fakat genel olarak, tecrübeden bağımsız olarak aklın ulaşabileceği tüm bilgiler bakımından akıl yetisinin bir eleştirisini; böylece de,

metafiziğin genel olarak mümkün olup olmadığı hakkında karar verilmesini ve onun kaynaklarının olduğu kadar kapsamının ve sınırlarının belirlenmesini anlıyorum. Öyle ki, bu işlerinin tümü ilkelere göre gerçekleştirilsin.”¹⁴

Yukarıda anlaşılması gereken ilk şey Kuno Fischer’in de belirttiği gibi; “*Kant ne bir mutlak idealisttir ne de realist. O bir eleştiricidir.*”¹⁵

Kant’a göre zorunluluk nesneden gelmez ancak bu bir rölativizmin olduğu ve zorunluluğun olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Kant, nesnelliği öznedeki temellendirir. Doğanın yasaları nesneden değil öznenin katkısıdır. Doğaya yasaları özne dikte eder.¹⁶ Bu anlamıyla a priori öznenin katmış olduğu şeyi gösterir. Özne ilkin duyarlılık aracılığıyla sonra da anlama yetisi aracılığıyla bu katkıyı yapar. Duyarlılığın a priori formları yani zaman ve mekan ile anlama yetisinin a priori formları öznededir. Bu a priori formlar, nesnenin olduğu kadar nesnelliğin de kurucu unsurlarıdır. Elbette içerik yani forerilen malzeme öznenin gelmez. Özne, ham malzemeyi işler. Bu yüzden yetiler, fonksiyonlar olarak iş görürler. Yetilerin işlediği malzeme yani öznenin gelmeyen malzeme, kendi başına bilinebilir değildir. Bir başka deyişle Kant için ‘kendinde şey (ding an sich)’ bilinemezdir. Kant’ın eleştirel felsefesi, temel ilkeleri ve kabulleriyle serimlenmediği sürece onun ‘ben’ sorununa bakışını kavramamız mümkün olmayacaktır. Böylece bundan sonraki bölüm, Kant’ın eleştirel felsefe anlayışına ve bu felsefenin anlam ve öneminin ne olduğuna ayrılacaktır.

¹⁴ Immanuel Kant, **Arı Usun Eleştirisi**, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2008, s. Axi.

¹⁵ Kuno Fischer, **A Commentary on Kant’s Critick of the Pure Reason**, London, Longmans, Green&Co, 1866, s. 14.

¹⁶ Adorno felsefede öznelci dönüşümün Kant’tan çok daha eski olduğunu söyler. Ona göre, öznelci dönüşüm modern felsefe tarihinde Descartes’a kadar gider. Hatta Adorno’ya göre Kant’ın çok değer verdiği David Hume, Kant’tan çok daha fazla öznelcidir. Adorno’ya göre Saf Aklın Eleştirisi sanıldığından çok daha az özneyle ve özneye dönüşle ilgilenir. Aslında onun aradığı, öznedeki bilginin nesnelliğini kurmaktır. Bkz: Theodor W. Adorno, Edited by Rolf Tiedman, Translated by Rodley Livingstone, Stanford University Press, Stanford, California, 2001, syf: 1

2.1. Transsendental Felsefe'nin Anlamı ve Önemi

Kant, kendinden önce geliştirilmiş realizmin ve idealizmin her türlüünü 'dogmatik metafizik' kavramıyla yaftalayarak reddetmiştir. Elbette kendi felsefesine 'idealizm' demiştir. Ancak burada dikkatli bir biçimde kendi idealizm anlayışını Descartesçı ve Berkeleyci idealizmden ayırmıştır. Bu sebeple kendi felsefesine 'Transsendental' ön ekini vermiştir. Transsendental Felsefe başlığı Kant tarafından özenle seçilmiştir. Transsendent kökünden türetilen bu sözcük, transsendentin anlamına karşıt bir anlamda kurulmuştur. Transsendent, dilimize 'aşkın' olarak çevrilmektedir. Bu aşkınlık mesela Platon'un idealarında olduğu gibi duyulur dünyanın ötesinde, ondan bağımsız kendi başına var olan bir gerçekliğe işaret eder. Transsendent bilgi bu aşkın gerçekliğe ilişkin bilgidir. İdealizm içerisinde bu tür bilgi, hakikatin bilgisi ve gerçek bilimsel bilgi olarak kabul edilmiştir. Platon bu görüşün en önemli örneğini vermektedir. İdeaların bilgisi, transsendent bir bilgi türü olup hakikati bize verir. Kant ise tüm eleştirel felsefesinde bu türde bir bilginin olanaksızlığını göstermeye çalışmıştır. A.C. Ewing, transsendental sözcüğünün anlamı konusunda önemli bir uyarıda bulunur:

“Transsendental ve transsendent terimlerini ayırt etmek önemlidir. Transsendent, tecrübenin nesnesi olma olanağına sahip olmayan şeye işaret eder. Bu yüzden Kant için transsendent bilgi olanaksızdır. Transsendental, tecrübemizin zorunlu koşullarına işaret eder. Bu yüzden transsendental bilgi Kant için kesinlikle olanaklıdır. Aslında eleştirinin de ana kısmını oluşturur.”¹⁷

Saf Aklın Eleştirisi'nin ana bölümlerinden biri olan Transsendental Mantığın ikinci bölümü olan Transsendental Diyalektik, bu türden bir bilginin peşinde koşan aklın, kaçınılmaz bir biçimde içine düşeceği çatışmaları açık bir biçimde göstermeye çalışmıştır. Kant, transsendental sözcüğü ile tam tersine, mümkün bilgi alanının içinde yer alan hatta bu bilgi alanını kuran ana unsurları anlamıştır. Transsendental

¹⁷ A. C. Ewing, **A Short Commentary on Kant's Critique of Pure Reason**, The University of Chicago Press, Chicago . Illinois, 1950, syf: 25.

Felsefe, Kant tarafından nesnelere a priori bilme tarzımızın araştırılması olarak tanımlanmıştır. Elbette burada empirisistlerin anladığı anlamda a posteriori türünden bir bilgi anlaşılmamaktadır. Kant için tecrübe bilgisi bile onu kuran a priori unsurlardan bağımsız olamayacağına göre Transsendental Felsefenin tam da çalışma alanı a priori olandır. Bu a priori, saf a prioridir yani duyuma ait hiçbir şey barındırmaksızın mutlak a prioriden söz etmektedir. Kant'ın çok açıklayıcı örneğiyle mutlak a priori, tüm deneyimden bağımsız olarak nitelenerek şu türden a priori bilgilerden dikkatli bir biçimde ayırt edilmiştir. Örneğin bir binanın temelleri ile oynandığında binanın çökeceğini tecrübeye gerek kalmaksızın a priori olarak biliriz. Ancak bu bilgi bile Kant'a göre mutlak bir a priori bilgi değil, tecrübeden elde edilmiş bir a priori bilgidir çünkü temelleri ile oynandığında binanın çökeceğini a priori olarak bilmemizi sağlayan tecrübemiz, destekleri çekildiği zaman nesnelere düşecektir. Tecrübe yoluyla aşına olduğumuz bu bilgi, ev ile ilgili örneğe uygulandığında ona gerçi bir a priori karakter kazandırmaktadır ancak bu mutlak bir a priori karakter değildir.

Kant'a göre mutlak anlamda a priori bilgi, tecrübeden ve tüm duyu izlenimlerinden bağımsız olan bilgidir. Tecrübeden türetilmiş olan bilgi empiriktir ve a posterioridir. A priori bilginin temel özellikleri zorunluluk ve evrenseldir. Oysa tecrübe bilgisi sadece olgulardan yapılmış genellemelerden oluşur.¹⁸ Tecrübe yoluyla örneğin tüm kuğuların beyaz olduğunu söylediğimde aslında söylemek istediğim, gözlemlemiş olduğum kadarıyla kuğuların beyaz olduğudur. Burada tüm kuğuların beyaz olmak zorunda olduğu değil, yani kuğuların zorunlulukla ve evrensel bir biçimde beyaz oldukları değil, gözlemlediğimiz kadarıyla beyaz oldukları söylenmek istenir. Ancak durum matematikte farklıdır. Tüm üçgenlerin iç açılarının iki dik açıya

¹⁸ S. Körner, Kant üzerine yazdığı eserde a priori ve a posteriori arasındaki ayrımı ilişkin şöyle bir belirleme yapar. A posteriori kavramların algılarımızı tasvir ettiğini söyler ve metaforik olarak konuştuğumuzda a posteriori kavramların verilmiş algılara bir ayna görevi gördüğünü kabul ederken a priori kavramların algılarımızı yeni bir ürüne dönüştürdüğünü söyler. S. Körner, **Kant**, Penguin Books, Australia, Whitehorse Road, Mitcham, Victoria, 1960, s. 29.

eşit olduğunu söylediğimizde, burada ifade ettiğimiz şey zorunlu ve evrensel olarak geçerlidir yani istisna kabul etmez. Kant'ın temel varsayımı, eğer bu türden a priori bilgilere sahipsek o zaman a priori bilgi gücü ya da yetisine de sahip olmak zorunda olduğumuzdur. Kant burada özellikle kendisinin gençlik döneminde etkilendiği akılcı geleneğin yani Leibniz ve Wolff felsefesinin sözcülüğünü yapmaktadır. Elbette onlardan temel noktalarda ayrılacaktır çünkü aşağıda göreceğimiz gibi Kant için matematik sadece a priori değil aynı zamanda sentetik nitelikte bir bilgi türüdür. Şimdi ilk sorulması gereken soru, bu türden mutlak olarak zorunlu ve evrensel olarak geçerli a priori bilgilere hali hazırda sahip olup olmadığımızdır. Kant'a göre bu tür bilgilere hali hazırda sahibiz. Örneğin yine fizik biliminde kabul görmüş olan pek çok yargı da a prioridir. Son iki bölümde değineceğimiz gibi Kant için mekan ve zaman tasarımlarımız da a prioridir. Temel sorun, metafizik yargıların da a priori olup olmadığıdır. Ancak bu sorunun sadece tek bir yönüdür. Diğer yönü, a priori yargıların aynı zamanda sentetik olup olmadığıyla ilgilidir. Aslında Kant'ın temel iddiası tam da burada temellenir. Kant'ın tüm analitik yargılarımızın a priori olduklarından şüphesi yoktur. Ancak tüm sentetik yargılarımızın empirisistlerin zannettiği gibi a posteriori olduğu yolundaki savın yanlış olduğunu düşünür. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde ilgilendiği merkezi sorun, a priori olan yargılarımızın aynı zamanda zorunlulukla nasıl sentetik olduğudur.¹⁹ O halde Kant'a göre *Saf Aklın Eleştirisi*'nin merkezi sorusu, sentetik a priori yargılarımızın olup olmadığı değil (çünkü yukarıda söz ettiğimiz gibi Kant'ın bu tür yargılarımızın olduğuna ilişkin şüphesi yoktur) sentetik a priori yargıların nasıl mümkün olduğudur. Bu soruya verilecek yanıt öncelikle iki temel sorunun çözümünü sağlayacaktır: Bunlardan ilki

¹⁹ H. J. Paton, Kant ile ilgili çalışmasının birinci cildinde konu hakkında şunları söyler: "O halde sentetik a priori yargılar nasıl mümkündür? Bu, Kritik'in merkezi sorudur. Sentetik a priori yargılar matematikte, fizikte ve metafizikte bulunurlar. Bu bilimler sadece kavramların analizi yoluyla ilerlemezler. Bu yüzden bu bilimlerin her birinde sırasıyla sentetik a priori yargıları incelemek zorundayız. Ve onların nasıl doğrulanabildiklerini sormak zorundayız." H. J. Paton, **Kant's Metaphysic of Experience, A Commentary On The First Half Of The Kritik Der Reinen Vernunft**, In Two Volumes, Volume One, London, George Allen & Unwin Ltd, Museum Street, 1936, syf: 81

bilim olmanın kriterinin ne olduğu, ikincisi ise bu kriter aracılığıyla yani bu kriterin metafizik için geçerli olup olmadığının belirlenmesi aracılığıyla metafiziğin bir bilim olup olmadığına ya da gelecekte bir bilim olabilme imkanına ilişkin bir çözümün sunulmasıdır. Elbette sentetik a priori yargılar Kant'a göre fizikte ve matematikte vardır. Dolayısıyla bu tür bir yargının mümkün olup olmadığını bilmek için başlanması gereken nokta, bu tür yargıların kullanıldığı bilimlerdir. O halde Kant tarafından bu soru yani sentetik a priori yargıların nasıl mümkün oldukları sorusuna yanıt iki temel soru üzerinden araştırılır. Bunlardan ilki saf matematik nasıl mümkündür sorusudur. İkincisi ise saf doğa bilimi yani saf fizik nasıl mümkündür sorusudur. Ancak bunlara verilecek yanıt, saf bir metafiziğin nasıl mümkün olacağına yani aslında bilim olarak metafiziğin nasıl mümkün olacağına ışık saçacaktır. Bu aynı zamanda dogmatik metafiziğin aslında nasıl mümkün olmadığına da bir yanıt oluşturacaktır. Burada öncelikle Kant'ın verdiği örnekler üzerinden yargıların türlerine ayrımını ele alarak işe başlayacağız. Kant'a göre tüm yargılar öncelikle analitik ve sentetik olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kant, analitik yargıların, yargıdaki öznenin yani kavramın analizi yoluyla elde edildiklerini düşünür. Yargının öznesinde örtük olarak içerilmiş olan, yüklemde ifade edilir. Kant'ın verdiği örnekle "bütün cisimler uzamlıdır" yargısı analitik bir yargıdır. Öznede yani cisim kavramında uzamlı oluş örtük olarak vardır. Burada analitik yargının dayandığı ilkenin çelişmezlik ilkesi olduğu görülür. Yani yüklem değillendiği zaman özne de değillenmek zorundadır. Aksi takdirde yargımız çelişik olur. Örnek üzerinden hareket edersek, yüklemi değillediğimizde yani 'bütün cisimler uzamlı değildir' dersek uzamlı olmayan bazı cisimlerin olduğunu iddia etmek yanlış olur. Çelişki ancak özne de değillendiğinde giderilir: 'Cisimli olmayan her şey uzamlı değildir yani yer kaplamaz.' Burada yargının a priori olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Sentetik yargılar ise analitik yargılardan farklı olarak şu özelliği ortaya koyar: Yargının yüklemi, öznede içerilmemektedir. Yüklem, özneye yani kavramına onda daha önce bulunmayan yeni bir şey ekler. Kant'ın verdiği örnekle 'bütün cisimler

ağırdır' dediğim zaman cisim kavramında ağırlık içerilmemektedir. Kant bu tür yargıları sentetik olarak kabul eder. Sentetik yargılarla ilgili üç şey söylenebilir: İlk yüklem, özne içerilenden daha fazla bir şey içerir. İkinci olarak, sentetik yargılar çelişmezlik yasasından türetilemezler. Üçüncü olarak da sentetik bir yargı, özne kavramına Kant'ın 'üçüncü şey' adını verdiği başka bir şey ekler. Eğer bir yargı a posteriori ise empirik görü ile ilgili olmalıdır. Eğer yargı a priori ise saf görüyle ilgili olmalıdır. Ancak henüz bu noktada Kant tarafından söz konusu bağlantılar ele alınmaz. Kant'ın merkez problemi, hem sentetik hem de a priori olan yargıların nasıl mümkün olduğudur. Bu tür yargılar aritmetik geometri ve fizikte bulunmaktadır. Aritmetikten örnek verecek olursak ' $7+5=12$ ' yargısı sentetik ve a priori bir yargıdır. Geometriden bir örnek verecek olursak, 'İki nokta arasındaki en kısa mesafe, bir doğrudur' yargısı yine sentetik ve a priori bir yargıdır. Yine 'Her olayın bir nedeni vardır.' yargısı da fizikteki sentetik a priori yargıların bir örneğidir. Kant'ın bu iddiaları deneyci gelenek tarafından olduğu gibi akılcı gelenek tarafından da reddedilmiştir. Akılcılar açısından sentetik bir yargı a priori olamaz, ancak a posteriori olabilir. Bu, deneyciler açısından da böyledir. Böylece Kant etkisi altında kaldığı bu iki gelenekten ayrılarak yeni bir yargı türünü öne sürmektedir. Aslında sorun, doğa bilimlerinin olanağını araştırmak değil; doğa bilimlerinin olanağından çıkarılan sonuçları ölçüt olarak kabul edip metafiziğin bir bilim olarak mümkün olup olmadığını, mümkünse bunun nasıl olacağını belirlemektir. Kant'ın reddettiği metafizik, onun dogmatik olarak nitelediği türden bir metafiziktir. Çünkü Kant kendi Kopernik Devrimi ile bilim olarak metafiziği yeniden kurabileceğini ancak metafiziği yeni bir tür metafizik olarak kurabileceğini kabul etmiştir. Kant'ın Kopernik Devrimi ile ne kastettiğine gelince; Kant, felsefede tıpkı Kopernik'in astronomide yaptığı gibi bir devrim yaptığına inamaktadır. Kant burada bir analogi yapmaktadır. Kopernik, göksel cisimlerin görünür hareketlerini yeryüzünde bulunan gözlemcinin hareketine bağımlı kılmıştır. Kant da benzer bir biçimde gerçekliğin görünür özelliklerini, bilenin zihnine bağımlı kılmıştır. Kant'ın meşhur

belirlenmesiyle, şimdiye kadar bilgimiz nesnelere uymak zorunda kalmıştır. Ancak bundan sonra felsefenin duruş noktası değişmiş, artık nesnelere bilgimize uymak zorunda kalmıştır. Bu belirleme, bilen öznenin felsefenin merkezine tıpkı güneşin evrenin merkezine yerleştirilmesi gibi konumlanmasıdır. Böylece eski klasik metafizik varlık merkezli anlayışların sonu gelmiştir.²⁰Yeniçağ'da Descartes ile başlayan bilen öznenin dolayısıyla epistemolojinin nihai doğuşu gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tezimizle bağlantısı bakımından bilen öznenin yani 'ben'in bilinci, dolayısıyla 'kendinin bilinci' felsefenin ve bundan sonra üretilecek felsefelerin merkezi olmuştur. Bu aşamaya ulaşılmasında Kant felsefesi açısından izlenen yol, ben bilincini kuran unsurlardan zamanın önce duyarlılık açısından sonra da anlama yetisi açısından önemini ve işlevini belirlemektir. Böylece bizim ilk görevimiz de Transsendental Estetik başlığı altında Kant'ın ele aldığı zaman görüşünü önce duyarlılıkla ilişkisi bakımından analiz etmektir. Zamana, iç duyunun formu olduğundan ve bizim için merkezi öneme sahip olduğundan mekandan daha fazla ağırlık verilecektir.

2.2. Transsendental Estetik'te 'Zaman Görüşü'

Saf Aklın Eleştirisi, transsendental bir bilimi kurma denemesidir. Transsendental bilim ile de nesnelere a priori bilme tarzımızın araştırılması anlaşılır. Nesnelere bilme tarzımız iki şekilde olur: İlki duyarlılık aracılığıyla, ikincisi anlama yetisi aracılığıyla. Bu iki yeti, ortak bir köke sahiptir. Bu yetilerin her biri bilgiye a

²⁰ Gilles Deleuze, Kantçı Kopernik Devrimi'nin temel fikrini ele alırken bu devrimde temel buluşun ne olduğunu çok açık bir biçimde ifade eder: "Kant'ın "Koperniküştü Devrim" diye adlandırdığı şeyin temel düşüncesi şudur: özne ile nesne arasındaki uyum düşüncesinin (nihai uyum) yerine, nesnenin özneye zorunlu tabiyeti ilkesini koymak. Buradaki temel buluş, bilgi yetisinin yasakoyucu olduğudur, ya da daha açıkçası, bilgi yetisinde yasakoyan bir şey olduğudur (aynı şekilde arzulama yetisinde de yasakoyan bir şey vardır). Böylece akılsal varlık, yeni güçleri olduğunu keşfeder. Koperniküştü Devrim'in bize öğrettiği ilk şey, uyukları verenin biz olduğumuzdur. Burada antik dönemin bilgelik anlayışının bir tersine çevrilisi vardır: bilge, kısmen Doğa'ya boyun eğişi, kısmen de Doğa'ya "nihai" uyumu ile tanımlanıyordu. Kant, bilgelige karşı olarak, eleştirel imgeyi ortaya koyar: bizler Doğa'nın yasakoyucularıyız. Bir filozof, görünüşte Kant'a karşı olsa bile, Parere (boyun eğme)nin yerine Jubere (buyruk verme)nin konulmasını ileri sürdüğünde, Kant'a düşünebileceğinden çok daha fazla borçludur." Gilles Deleuze, **Kant'ın Eleştirel Felsefesi**, Çev. Taylan Aytuğ, Payel Yayınları, İstanbul, 1995, s. 52.

priori bir unsur katar. İşte Transsendental Estetik, bilgiye duyu tarafından katılmış a priori unsuru araştırır.²¹ Kant bu amacı gerçekleştirmek için her şeyden önce duyarlılığı yalıtır. Yani bilgimize anlama yetisi tarafından katılmış her şeyi dışarıda bırakır. Bu adım gerçekleştikten sonra bu sefer duyarlılık tarafından katılmış olan a priori unsuru yalıtır. Bunu da empirik duyuya ait olan her şeyi dışarıda bırakarak yapar. Bu tür bir yalıtım işine girişmesinin sebebi, saf görüleri yani görününün saf formları olan zaman ve mekana ulaşmaktır.

Kant'a göre görü (anschauung)²² aracılığıyla bireysel nesnelere doğrudan tanışırız. Görülerimizi meydana getirmedeğimiz gibi, bireysel nesnelere onlar aracılığıyla girdiğimiz ilişkide edilgin durumdayızdır. Yani Kant'ın diliyle onlar bize verilmiştir. Görülerimizde zihinlerimizden tamamen bağımsız olarak varolduğuna inandığımız gerçeklik bize görünür. Bu gerçekliğin kendisini asla görmeyiz. Ve Kant bu gerçekliğe 'kendinde şey' (ding an sich) der. Görüler bize zihinlerimizi etkileyen, asla ne olduklarını bilemeyeceğimiz 'kendinde şey'ler tarafından verilir. Kant, görüleri zihnimizin modifikasyonları da der. Bu şu anlama gelir: görüler, 'kendinde şey'lerin etkisi aracılığıyla zihnimizde mevcuttur.

²¹ Heimsoeth, Transsendental Estetik'in alanı ve işleviyle ilgili olarak şunlar söyler: "İşte "Transsendental Estetik" bölümü, bilginin *receptivite* ögesi ile uğraşacaktır. Anlama yetisinin *spontanite*'sini, Kant, Salt Aklın Kitiği'nin daha sonraki büyük bölümünde ele alacaktır. Bu bölüme, "Transsendental Mantık" ; özel olarak, "Transsendental Analitik" adını verir. Bilgide doğal olarak birbirine bağlı olan bu ögeler, ancak bilgi teorisi bakımından araştırma yapılırken, birbirinden geçici olarak ayrılabilir; yoksa bu iki öge, daima birbirine bağlıdır; birlikte çalışırlar." Heinz Heimsoeth, **Kant'ın Felsefesi**, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012, syf: 78

²² Martin Heidegger, Kant hakkında yaptığı fenomenoloji çalışmasında "görü" terimiyle ilgili önemli bir analiz yapar. Görünün ne olduğunu sorarak başlar: "Görüyle ne demek istenir? 'görü' gibi 'algı', 'duyum', 'tasarım' ya da 'bilgi' de belirsiz terimlerdir. Bir yanda intendere (görülenmiş, algılanmış şeye ayrılan bölüm) bir bölüme işaret eder. Bir yandan da görülenenin kendisine işaret eder yani intentum. Kant, bu ayrımı açık kılmaz. Böylece merkezi problemin kolaylıkla geçitirildiğini ve temelde bir uygunsuzluğun yer aldığı görülür. Böylece biz daha kesin bir biçimde sormalıyız: Görü ile ne demek istenir? Bu bize sadece nesne verilmişse ortaya çıkar. Görülemede ve bu görü aracılığıyla bir şey yani bir nesne bize verilir. Kant aynı paragrafta görülemede, tasarımları almak anlamına gelir der. Görü, bir şey olarak somut biçimde benim tarafımdan tasarılan bir şeyle ilgili tarzdır. Kısaca görülemede, somut bir şey olarak kendisini veren bir şeyi kabul etmek anlamına gelir. Görülemede, dolaylısızlığı içinde bir varlıkla karşılaşmaktır." Martin Heidegger, **Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason**, Translated by Parvis Emad and Kenneth Maly, Indiana University Press Bloomington & Indianapolis, 1997, syf: 58

Görüler bize biri diğerinden önce, biri diğerinden sonra veya eşzamanlı bir biçimde verilirler. Bu onların bize zamana ait bağlantılar içinde verildiğini gösterir. Görülerle söz konusu bu zamana ait bağlantılar içinde zihinlerimizde mevcut oldukları kadarıyla doğrudan tanışığızdır. Kant bu doğrudan tanışıklığa ‘iç duyu’ adını verir. Önce, sonra ve eşzamanlı olmak; kırmızı ve mavi olmak gibi sadece görülerimizin nitelikleri değildir. Zaman, görülerin bize verildiği zamana ait bağlantıların koşuludur. Yani görüler, zamana ait bağlantılar dışında zihnimize verilemez ya da zihnimizde mevcut olamaz. Böylece Kant’a göre zaman, iç duyumuza görüldüğü kadarıyla görülerin formudur. Burada Kant ‘form’ sözcüğünü ‘koşul’ sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Zamanı Kant’a göre asla kendinde algılayamayız. Ancak düşüncemizde zamana ait biri diğerini takip eden empirik görüleri eleyebiliriz. Böylece biri diğerini takip eden homojen parçalardan meydana gelmiş homojen bir çokluk olarak zamanın farkına varabiliriz. Bireysel bir nesne olarak zamanla doğrudan tanışırız. Bu tanışıklıkta empirik görüleri elediğimiz için zamanı saf görü olarak biliriz. Aslında Kant açık bir biçimde zamanın saf görü olduğunu söyler.²³ Dolayısıyla iç duyumuzun doğasından dolayı zaman bütünüyle zihnimize bağımlıdır. Daha doğrusu Kant’ın deyimiyle duyarlılığımıza bağımlıdır. Bu da şunu ortaya çıkarır ki bir bütün olarak zamanı bildiğimizde, onun parçalarının da ne olmaları gerektiğini söyleyebiliriz. Eğer zaman saf görü değil de empirik görü olsaydı bunu asla söyleyemezdik. O halde zaman, bizim dışımızda bir gerçeklik değildir.

Kant mekan için de benzer düşünceleri kabul eder. Zamanda görülerimizi ardışık görünüşler olarak kabul etmiştik. Mekanda ise onları kendimizden başka bir

²³ Gilles Deleuze, Kant’ta mekan ve zaman görüleri ile bundan farklı olan kavram düzeni arasında temel bir ayrım yapar: “Neden mekan ile zaman kavramın düzenine indirgenemezler? Çünkü iki kavramın özdeşliğini mümkün olduğu kadar ileri götürdüğünüz halde mekânsal-zamansal belirlenimler kavramsal belirlenimlere indirgenemeyeceklerdir – tekabül eden şey ya da şeyler yalnızca a posteriori tesadüfi karakterleri bakımından değil, mekan ve zamandaki konumları itibarıyla ayırt edilebilir halde olacaklardır. Mekansal-zamansal konum kavramının bir özelliği değildir.” Gilles, Deleuze, **Kant Üzerine Dört Ders**, Çev. Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 40.

şeyin görünüşleri olarak da kabul edebiliriz. Onlar, biri diğerinin dışında veya yanında olarak verilmişlerdir. Mekan, görülerin bize verildiği mekana ait bağıntıların koşuludur. Kendimizden başka bir şeyin görülerini alma kapasitemize Kant, dış duyu adını verir. Mekan, dış duyumuza görüldüğü kadarıyla görülerin koşulu veya başka bir deyişle formudur. O halde görülerimiz zamanda ve mekanda bize verilmişlerdir. Şimdi burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Zaman, bilmemizin zamanıdır. Yani zamanın var olup olmadığına ve bilinen nesnelere zamanı olup olmadığına sadece düşünceyle karar verebiliriz. Oysa mekan, asla bilmememizin mekanı değildir. O daima bilinen şeyin mekanıdır. Tüm empirik unsurlar elendiğinde elde edilmiş saf görüler zihinlerimizi etkileyen gerçekliğin doğasından değil, duyarlılığımızın doğasından dolayı zaman ve mekanı bize verirler. Bu şu demektir: Görüler, gerçekliğin doğasındaki herhangi bir şeyden dolayı değil ancak duyarlılığımız bu şekilde kurulduğu için bir diğerinin dışında ve yanında veya önce ve sonra bize görünmek zorundadır. Kant bunu şuna benzetir: Mavi gözlükler taktığımızda zorunlu olarak her şey bize mavi görünür. Doğuştan itibaren takılan mavi gözlükleri çıkarma şansımız olmadığından, gerçekliğin doğası bizim için her zaman bilinmez olarak kalacaktır. Kant'a göre mekan ve zaman, verilmiş olandaki genel özelliklerin soyutlanmasıyla değil, doğrudan görüyle bilinir. Mekan ve zaman bireysel şeylerdir. Bu noktada Kant Newton'dan ayrılır. Mekan ve zamanı şeylerin istiflendiği kaplar olarak düşünen Newton, ona göre hatalıdır. Kant'a göre mekan ve zaman kavramları olarak ya da gerçek şeylermiş gibi incelemek hatadır. Mekan ve zaman sadece duyarlılığımızın formlarıdır. Mekan ve zaman, insan zihinlerinden ayrı bir gerçekliğe sahip değildir.

Bu noktadan sonra konumuzla doğrudan ilgili olması bakımından zaman görüşüne ağırlık vererek Kant'ın yaptığı zaman kavramına ilişkin metafizik ve transsendental serimlemeleri (expozyasyonları) ele alacağız. Kant'ın mekana ilişkin yaptığı metafizik ve transsendental serimlemeleri burada kullanmayacağız.

2.3. Metafizik ve Transsendental Serimleme Arasındaki Fark

Kant Transsendental Estetik'te metafizik ve transsendental serimleme arasında ayırım yapar. Ancak öncelikle Kant serimleme ile ne demek istediğini açıklar. Bir kavrama ait olan tasarımın açık kılınmasına Kant serimleme der. Eğer serimleme kavramı a priori verilmiş olarak serimleyen şeyi içeriyorsa bu serimleme metafiziktir. Yani, kavrama ait olan tasarım a priori olarak verilmişse bu serimleme metafiziktir. Transsendental bir serimleme ise kavramın açıklaması başka a priori sentetik bilgileri anlaşılma imkanından ilkece çıkarılabiliyorsa bu serimleme transsendentaldir. Kant'a göre burada iki şeye ihtiyaç vardır. İlkin böyle bir bilginin verilmiş bir kavramdan gerçekten çıkarılması gerekir. İkinci olarak da bu bilgi, kavramı açıklayan kipin verilmiş olarak varsayılmasıyla sadece mümkündür. Kant hem zamanın hem de mekanın metafizik ve transsendental serilmemelerini yapmasına rağmen burada tezimize göre zaman önemli olduğundan aşağıda sadece zamanın metafizik ve transsendental serilmemesini ele alacağız.

2.4. Zamanın Metafizik ve Transsendental Serimlemesi

Kant zamanın metafizik serimlemesini beş maddede ele alır. İlkine göre zaman herhangi bir tecrübeden üretilmiş olan empirik bir kavram değildir. Buna göre eğer zaman tasarımı a priori olarak algılarımızın temelinde bulunduğu varsayılmazsa ne bir arada oluş ne de ardışık oluş algımız içinde bulunamaz. Zaman tasarımı bir de aynı zamanda yani eş zamanlı ya da farklı zamanlarda yani ardışık olarak var olan şeyler çokluğunu kendimizde tasarımılamamızdan ibarettir. İkinci olarak zaman Kant'a göre tüm görümümüzün temelinde zorunlu olan bir tasarımdır. Zaman a priori verilmiştir. Görünüşleri bütünüyle yokmuş gibi düşünebilmemize rağmen zamanın kendisini böyle düşünemeyiz. Çünkü zaman görünüşlerin olanağının da evrensel koşuludur. Üçüncü olarak zamana ilişkin bağlantılarla ilgili apodeiktik ilkelerin imkanı yani genelde zamanın aksiyomları a priori bir zorunlulukta temellenir. Zaman, Kant'a göre tek bir boyuta sahiptir. Farklı zamanlar eş zamanlı değildir fakat

ardışıklardır. Tecrübe bize asla evrensellik ya da apodeiktik bir kesinlik veremeyeceğinden zamana ilişkin aksiyomlar ve ilkeler tecrübeden türetilmiş olamazlar. Dördüncü olarak zaman, çıkarımsal bir kavram değildir. O duyulabilir görünümün saf formudur. Bununla da şu söylenmek istenir ki zaman genel bir kavram değildir. Farklı zamanlar bir ve ayrı zamanın parçalarıdır ve görü tekil bir nesnedir. Dolayısıyla zaman görüsü genel bir kavram değildir. Beşinci olarak zamanın sonsuzluğu, zamanın her belirli büyüklüğünden daha fazla bir şeye işaret etmez. Yani o temelinde yer alan tekil bir zamanın sınırlanması aracılığıyla sadece mümkündür. Kökeninde zaman tasarımı sınırlanmamış olarak verilir.

Kant bu belirlemeleri yaptıktan sonra zamanın transsendental serilmemesini yapmaya başlar. Bu belirlemelere göre zaman kendi başına var olan bir şey değildir. Zaman, şeylerde bulunan nesnel bir belirlenim değildir. Zaman, iç duyunun formunda başka bir şey değildir. Yani Kant bununla zamanın iç durumumuza ilişkin bir görü olduğunu söyler. İç durumumuzla tasarımlarımızın bağlantısı zamanı verir. Zaman, görünüşlerin formel a priori koşuludur. Nasıl ki meka dış görünümün saf formuysa zaman da iç görünümün saf formudur.

Kant'a göre hem zaman hem de mekan bilginin iki kaynağını oluşturur. Saf matematik özellikle zaman ve mekan görüsüyle bağlantılıdır. Mekanla ilgili olan geometri iken zamanla ilgili olan aritmetiktir. Önermelerin a priori ve sentetik olması duyulabilir görünümün saf formları olan zaman ve mekan ile mümkündür. Kant zamanı ve mekanı bizde doğuştan bulunan dünyayı mavi görmemizi sağlayan mavi camlı gözlükler gibi tasarlar. Dolayısıyla da Kant'a göre biz şeylerin kendilerinin gerçek renklerini hiçbir zaman bilemeyiz. Dolayısıyla da 'kendinde şey' bizim için her zaman bir x'tir yani bilinmeyendir. Zaman, öncelikle değişimin koşuludur. Ancak bu zamanı bizim dışımızda bir gerçeklik yapmaz. Zaman insan duyarlılığıyla ilgili öznel bir koşuldur yani iç duyunun bir koşuludur.

2.4. Metafizik ve Transsendental Dedüksiyon

Kant Saf Aklın Eleştirisi'nde Transsendental Mantık ana başlığı altında önce Kategoriler'in Metafizik Dedüksiyonu'nu sonra da Transsendental Dedüksiyonu'nu yapar. Metafiziksel Dedüksiyonda, kategorilerin a priori kökenlerinin düşünmenin evrensel olan mantıksal işlevleriyle yani formlarla mükemmel bir anlaşmasıyla kurulduğunu göstermeye çalışır. Transsendental Dedüksiyondaysa kategorilerin imkanı görü nesnelere a priori bilgisi olarak gösterilmeye çalışılır. Kant Transsendental Dedüksiyonda genelde görünüm nesnelere ilgilendiği gibi özelden insan görüşünün nesnelere ilgilendirir. Metafizik Dedüksiyon, kategoriler listesini belirlemekle ve anlama yetisinin doğasında onların a priori kökenlerini göstermekle ilgilendirir. Kant'a göre aslında Transsendental Dedüksiyon olmaktan daha çok bir haklı çıkarma girişimidir. Yani görüde verilmiş nesnelere anlama yetisinde a priori kökenlere sahip kategorilere nasıl olup da uygun geldiğinin yani onların nesnel geçerliliği nasıl sağlandığının ve onların meşru kullanımının sınırlarını göstermekle ilgilendirir. Bu yüzden Kant bunu adeta bir hukuk sorunuymuş gibi hukuktan aldığı meşruluğunu kanıtlama, haklı çıkarma gibi sözcüklerle ifade eder. Kant, Transsendental Dedüksiyon'a özel bir dikkat gösterir. Transsendental Dedüksiyon'un öznel dedüksiyon ve nesnel dedüksiyon olarak ikiye ayrılması gerektiğinin önemini vurgular. Ancak öncelikle Metafiziksel Dedüksiyon'un ne olduğunu ve nasıl yapıldığının gösterilmesi gerekmektedir. Ancak bundan sonra Transsendental Dedüksiyondaki ayrımlar anlaşılır olacaktır.

Kant'a göre Metafizik Dedüksiyon üç kısımdan meydana gelir. Bunlardan ilki genelde anlama yetisinin mantıksal kullanımıyla ilgilendirir. İkincisi yargı formlarıyla ilgilendirir ve üçüncüsü kategorilerle ilgilendirir. İlk ikisi hazırlıktır. Kant'ın ilk kesimle ilgili olarak yani genelde anlama yetisinin mantıksal kullanımıyla ilgili olarak gündeme getirdiği en önemli kavram "işlev" kavramıdır. Kant'ın işlev sürecine yüklemiş olduğu anlamların ayırt edilmesi çok önemlidir. Kant bu kavramla ilgili

üçlü bir ayırım yapar. Kant'a göre ilkin, yargılarda birliğin işlevleri bulunmalıdır. İkinci olarak, yargılar birliğin işlevleridir ve üçüncü olarak işlev, yargı olduğuna inandığımız bir aktın (edimin) birliğidir. Kant, işlevi öncelikle bir şeyin yapabildiği ya da en iyi yapabildiği iş diye ifade edebileceğimiz anlamıyla ele alır. Örneğin bir sandalın işlevi yüzmektir. Yani bir aracın en iyi yaptığı şey neyse odur. Bu yüzden işlev sözcüğü canlı bir bedeninin organlarına da uygulanabilir. Örneğin, gözlerin işlevi görmektir. Kant'ın bu örnekleri kullanmaktaki amacı şu belirlemeyi yapmaktır: Anlama yetisinin işlevi düşünmek ya da yargı vermektir. Ancak işlev sözcüğü bir başka anlama da gelmek üzere kullanılır. Yani şeyin yaptığı iş için değil fakat şeyin çalışma ve işleme tarzı içinde kullanılır. Yani işlev bir şeyin eyleme, ve etki etme tarzıdır. Bu anlamıyla işlev, ayrı aktlarda bulunan ortak bir doğa ya da ortak bir formdur. Kant anlama yetisi ya da yargıdan sözettiğinde işlev sözcüğünü form sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanır. Anlama yetisinin işlevleri, anlama yetisinin formlarıyla aynı anlama geldiği gibi yargının işlevleri ya da yargıdaki işlevler yargının formlarıyla aynı anlama gelir. Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta, Kant görünümün işlevinden asla söz etmez. Ancak her zaman görünümün formlarından bahseder. Burada işlev ve formu aynı anlamda kullanmamaktadır daha doğrusu görünümün işlevi olamaz. Çünkü görü etkin değil edilgidir. Dolayısıyla Kant görünümün değil anlama yetisi ya da yargının işlevlerinden bahseder. Kant, işlev ile ortak bir ide altında farklı ideleri düzenleme atkının birliğini de ifade etmek ister. Burada işlev sözcüğünü sadece anlama yetisiyle bağlantısı içerisinde kullanır. Ancak unutulmamalıdır ki anlama yetisinin tüm aktları yargılara indirgenebilmektedir. Bu yüzden Kant kategoriler tablosu verdiği gibi bununla paralel yargılar tablosu da verir. Yargı formu, idelerin birleştiği özel bir birlik türüdür. Kant tüm yargılarımızın idelerimizdeki birlik işlevleri olduğunu söyler. Yani Kant'a göre birliğin işlevleri yargılarda bulunur. Dolayısıyla işlev yargı olduğuna inandığımız bir aktın birliğidir. Kant'a göre anlama yetisinin işlevleri anlama yetisinin formlarıyla aynıdır. Dolayısıyla yargının işlevleri veya yargıdaki işlevler yargının formlarıyla aynıdır.

Kant, işlevi tek bir ide altında farklı ideleri düzenleme atkının birliği olarak tanımladığında aktın birliği ile yargının formunu söylemek ister. Yargıların formu veya işlevi Kant açısından özgün bir birlik türü olarak tanımlanır. Herbert James Paton kavram ile yargı arasındaki ilişkiyi açık kılmak için Kant'ın beş temel tez öne sürdüğünü savunur. Bunlar sırasıyla şunlardır:²⁴

- “1) Anlama yetisi kavramlar aracılığıyla bilme gücüdür.
- 2) Kavramlar aracılığıyla bilmek yargı vermektir.
- 3) Yargı vermek temelde idelerimizi birleştirmektir.
- 4) Yargıda idelerimizi (idelerin kendilerinin doğasından bağımsız olarak) birleştirdiğimiz farklı yollar formel mantık tarafından ifade edildiği gibi yargı formlarıdır.
- 5) Sonuç olarak yargı formlarının tam listesi anlama yetisinin yargı aracılığıyla ideleri birleştirdiği farklı yolların tam listesidir. Yani anlama yetisinin tam listesidir.”

Burada Kant'ın kavram ile ne kastettiğini belirlemeye çalışırsak şunu fark ederiz ki; kavramlar temelini düşünmenin kendiliğindenliğinde bulur. (Spontaneitat) Oysa duyulur görüler, duyunun alırlığında (receptivite) temelini bulur. Yani anlama yetisi kavramları üretir ve kavramlar anlama yetisinden kaynaklanır. Burada anlama yetisinin kavramları üretme tarzıyla ilgili bir şey söylenmez. Söylenmek istenen kavramların karşılaştırma, refleksiyon ve soyutlama yoluyla formları bakımından meydana getirildikleridir. Görüler, duyulur olduklarından etkilenilme oluşurlar ve oradan kaynaklanırlar. Oysa kavramlar işlevlere dayanır. İşlev Kant'a göre daha önce de ifade ettiğimiz gibi tek bir ortak ide altında farklı ideleri düzenleme atkının birliğidir. Bu akt, yargı aktıdır. Kant'a göre yargı farklı formları birleştirir. Bu sebeple de farklı birleştirme yolları olmalıdır. Anlama yetisi, onlar aracılığıyla yargı vermek için kavramları kullanır ve aslında yargı vermek, bir kavramla bir nesneye işaret etmektir. Kavramlar, görüsel bir kullanıma sahip değildir. Yargı kavramları çıkarımsal ya da aracı ve bilgi verici olarak kullanılmalıdır. Kant için yargı vermek

²⁴ Paton, **Kant's Metaphysic Of Experience: A Commentary On The First Half Of The Kritik Der Reinen Vernunft** In Two Volumes Vol 1., s.246, London

tümel ya da genel kavramlar aracılığıyla duyulabilir bireyler çokluğunu düşünmektir. İşte bu çokluğa birlik vermek, analiz aktının işidir. Kant, emgirik kavramlar ile kategorileri ayırt eder. Bunun sebebi kategorilerin yargı veren kavramlar olması, empirik kavramların ise sadece temsil eden kavramlar olmasıdır. Yani yargı veren kavramların işlevi nesnelere temsil etmek değil, tasarımları bağlamaktır. Elbette tasarımsal kavramlar görülerden elde edilebilir, Yargının formu denilen şey bu tasarımları bağlamaktır. Yargı verme, düşünmedir. Yargı verme yani düşünme anlama yetisinin özgün bir işlevidir ve bu işlev analitik bir birliktir. Bu birlik vermenin analitik birlik olarak tanımlanması, onun analitik yargılarla ilgili olduğu anlamına gelmez. Burada Kant'ın söylemek istediği, bir yargıda farklı idelere birlik veren aynı işlevin aynı zamanda bir görüde farklı idelerin sentezine de birlik verme gücüne sahip olduğudur. Burada iki önemli kavram öne çıkar: Birlik ve sentez. Verilmiş bir çokluğun tek bir bireysel kompleks nesnenin görüşüne sentezi yapılır. Kant'a göre sentez, hayal gücünün bir etkinliğidir. Anlama yetisi ise hayal gücünün sentezine birlik verir. Böylece anlama yetisi sentezlenmiş bir çeşitliliğe dolaylı bir şekilde birlik vermiş olur. Sentez olmasaydı düşünce nesnenin bilgisine sahip olamazdı. Senteze birlik veren, düşüncedir ve sentez de zaman ve mekanın saf çeşitliliğinin ya da çokluğunun sentezidir. Kant, her yargının bize bilgi veriyorsa hayal gücünün sentezi üzerine bir birlik empoze etmesi gerektiğini söyler. Böylece verilmiş olan görüler bireysel nesnelere birleştirilir. Bu ise şu anlama gelir: Genel bazı özellikler yargıda düşünülmüştür.

Kant, metafizik dedüksiyonda kategorileri şematize eder. Böylece Kant, evrensel kavramları şematize etmektedir. Ona göre şematize edilmiş kategoriler gerçek kategorilerdir. Bunun anlamı şudur: Kategoriler gerçek nesnelere evrensel özelliklerinin bilgisini verebilir. Kant kategorileri şematize ederken trikotonomiler (üçlemeler) kullanır. Kant'ın kategoriler tablosunda her bir sınıfta üç kategori bulunur. Bu kategorilerden üçüncüsü her bir sınıfta ilkiyle ikincisinin birleşmesinden ortaya çıkar. Anlama yetisinin özgün aktı üçüncü kategoriyi üretir. Yani üçüncü

kategori türetilmiştir. Bu da onun orijinal ya da asli bir kavram olmadığını gösterir. Kant'ın kategoriler tablosu şöyledir:

Tablo 1: Kant'ın Kategoriler Tablosu

KATEGORİLER TABLOSU		
	1	
	<i>Nicelik</i> Birlik Çokluk Tümlük	
2		3
<i>Nitelik</i> Gerçeklik Olumsuzluk Sınırlama		<i>Bağıntı</i> İlinek ve Töz (<i>substantia et accidentis</i>) Neden ve etki (<i>cause and effect</i>) Birliktelik (<i>Etki ve edilgi</i> <i>arasındaki karşılıklılık</i>)
	4	
	<i>Kiplik</i> İmkân-İmkânsızlık Varoluş-Varolmayış Zorunluluk-Olumsuzluk	

Kaynak: Kant, *Critique Of Pure Reason*, s.113.

Kant'a göre tabloda zaman ve mekân formları yer almamalıdır. Çünkü onlar, duyarlılığın formları olup anlama yetisinin işlevlerinden meydana gelmezler. İlk grupta yer alan nicelik kategorileri ister tecrübe yoluyla isterse metafiziksel düşünme yoluyla kavransın, bir nesneyi bizim daima nicelik kategorisinin altında yer alan üç durum ile bağlantı içerisinde kavrayacağımızı söyler. Yani bir nesneyi ya birlik ya çokluk ya da tümlük halinde kavrarız.

Nitelik kategorisi ise bir şeyin bilgisinde o şeye bazı şeylerin yüklendiğini ya da bazı şeylerin ondan ayrı olduğunu ifade eder. Bu, gerçeklik ve olumsuzlamadır. Sınırlama ise şeylere verilen ya da onlarda olmadığı ifade edilen kimi özelliklerin bu şeye ait özellikler bütününden sınırlama yolunu kullanarak çıkarıldığını ifade eder.

Bağıntı kategorisi, Kant'ın töz konusunda kendisini Aristoteles'ten ayırdığı önemli bir kategoridir. Aristoteles, tözü bütün nitelik ve niceliklerin bağlandığı

birincil kategori olarak görmüştür. Kant ise tözü sadece bağıntı bildiren bir kavram olarak ele alır yani töz şey ile nitelikleri arasında bir bağ kurar. Bağıntının diğer kategorisi neden ve etkidir. Bu kategori, kullanımı en yaygın olan kategoridir. Günlük yaşamda olduğu gibi bilimde ve metafizikte de önemli bir kullanım alanına sahiptir. Üçüncü bağıntı kategorisi birliktelik ya da etki ve edilgi arasındaki karşılıklılık kategorisidir. Bu kategoride, evrendeki bütün var olanlar bir etki edilgi, bir çekme ve itme ilişkisi içerisinde kavranır. Son grup, kiplik kategorisidir. Kant'a göre insan bilgisi bu kategori grubu olmaksızın iş göremez. İmkan, varoluş ve zorunluluk, tecrübemiz için olduğu kadar bilim ve metafizikle ilgili olarak da kullandığımız en temel kategoridir. Kant, kategorileri düşünmenin asli formları olarak sayar. Kategorilerin kaynağı şeyler değil düşünmedir. Kategoriler sadece düşünmenin formları değil aynı zamanda tüm bilgi ve tecrübenin yönetici ilkeleridir. Kant kategoriler tablosunda yaptığı şematize edişin benzerini yargılarla ilgili olarak da yapmıştır. Böylece Kant yargıları nicelik bakımından tümel, tekil ve tikel olmak üzere üçe; nitelik bakımından evetleyici, değilleyici ve sonsuz ya da belirsiz olarak; bağıntı bakımından kategorik, hipotetik ve ayırıcı olarak sınıflamış ve son olarak kiplik açısından da problematik, onaylayıcı ve zorunluluklu olarak belirlemiştir.

Tablo 2: Kant'ın Yargılar Tablosu

YARGILAR TABLOSU		
	1 <i>Yargıların Niceliği</i> Tümel Tikel Tekil	
2 <i>Nitelik</i> Evetleyici Değilleyici Sonsuz		3 <i>Bağıntı</i> Kategorik Hipotetik Ayırıcı
	4 <i>Kiplik</i> Problematik Onaylayıcı Zorunluluklu	

Kaynak: Kant, *Critique Of Pure Reason*, s.107.

Kant'a göre tecrübe, tasarımlar kavranmaksızın yani kavram tarafından kavranmaksızın mümkün değildir. Tasarımları kavrama, saf bilincin işidir. Saf anlama yetisi ya da bilinç tasarımları karşılaştırır ve tasarımlar arasındaki birliği ya da farkı belirler. Yargı vermek ile kastedilen şey, zaten tasarımların karşılaştırılmasıdır. Tüm yargılar istisnasız tasarımları bir bilinçte birleştirir. Saf bilinç yargıların formudur. Ve yargıların formu kategorilerdir. Kant kategori ile saf bilinçte birleştirilen görü çokluğunun formlarını anlar. Yani kategoriler saf bilinçte fenomenleri bağlayan koşullardır. Kategoriler bu bağlama içinde bağlantının yasalarını yani kurallarını verirler. Kant'a göre saf bilinçte bağlanan, nesnel bir biçimde bağlanır. Öyleyse bu bağlantılar zorunlu olmalıdır. Zorunluluk, her tür bilinç için istisnasız geçerlidir. Buradan kategorilerin fenomenlerin nesnel biçimde bağlandığı koşullar olarak anlaşılması gerektiği dolayısıyla empirik yargıların olduğu kadar nesnelere de koşulları olduğu sonucu çıkarılmalıdır. Kant'a göre saf anlama

yetisi bir kurallar yetisidir. Ancak onun bir kurallar yetisi olduğunun kanıtlanması işini üstlenecek olan, metafizik dedüksiyon değil transsendental dedüksiyondur.

Kant'ı en çok uğraştıracak olan bölüm, kendisinin de itiraf ettiği gibi transsendental dedüksiyon bölümüdür. Transsendental dedüksiyon Kant için kategorilerin yani temel kavramların bir birlik haline sokulmasına imkan verecek bir zorunluluğu vermeyi amaçlar. Kant burada dedüksiyon sözcüğünü mantıksal anlamıyla yani tümünden gelim olarak kullanmaz. Kant sözcüğü hukuki anlamıyla kullanır. Sözcük, hak ile ilgilidir. Daha doğru bir biçimde ifade etmek istersek, bir hakka işaret etmekle ilgilidir. Transsendental dedüksiyon bir meşru gösterme çabasıdır. Meşru olduğu gösterilecek olan yani olan şey, kategorilerin nesnelere uygulanabilirliğidir. Transsendental dedüksiyon sadece kategorilerin transsendental dedüksiyonu değildir. Transsendental dedüksiyon, her a priori idenin ihtiyaç duyduğu şeydir. Yani her a priori ide, nesnelere uygulanabilirliğinin meşruluğunun ortaya konulmasını bekler. Bu sebeple de her a priori ide için geçerli olduğundan sadece anlama yetisinin saf kavramları için değil zaman ve mekan için de geçerli olacaktır. Ancak transsendental dedüksiyon bölümünde Kant sözkonusu a priori görüş formlarıyla yani zaman ve mekanla değil kategorilerle ilgilenir. Kant'ın temel tezleri ifade edilmek istendiğinde şunlar özellikle vurgulanmalıdır. Tüm a priori ilkelerin dedüksiyonu empirik değil transsendental olmalıdır. Yine Kant'a göre böyle bir dedüksiyon kaçınılmazdır. Şimdi burada Kant'ın transsendental ve empirik dedüksiyon arasında ne türden bir ayırım yapmış olduğunu belirlemek önem kazanmaktadır. Kant için empirik dedüksiyon kavramlarımızı elde etme yolumuzu göz önüne almaktadır. Yani kavramları tecrübeden hareket ederek dereceli bir şekilde nasıl elde ettiğimizin açıklamasını yapmaya çalışır. Dolayısıyla onları bilincimiz için açık hale getirir. Empirik dedüksiyon söz konusu olduğunda kavramlar ya tecrübeyle ya da tecrübe üzerine refleksiyon yapma yoluyla elde edilirler. Empirik dedüksiyon hukuki anlamıyla bir hak verme ve meşru kılma çabası değildir, o mantıksal bir dedüksiyondur. Transsendental dedüksiyona gelince, onun

işlevi kavramların kökenini zihnin kendi doğasında bulup, buradan hareketle söz konusu kavramların nesnel geçerliliğini kurmaktır. Empirik dedüksiyon bize kavramların kazanımının sadece psikolojik bir açıklamasını verir. Transsendental dedüksiyonla saf kavramların doğrulanması ya da haklı çıkarılması yapıldığında bunun psikolojik bir çalışma olduğunu söylemek, her şeyi yanlış anlamak olacaktır. Kant için böyle bir doğrulanma ve haklı çıkarm çalışması yani böyle bir dedüksiyon kaçınılmazdır. Ancak bu kaçınılmaz zorunluluk kendileri de a priori ideler olan mekan ve zamanı içermez. Bunun sebebi çok açık bir şekilde onların kökeninin anlama yetisinde değil duyarlılıkta olmasıdır. Yani geometrici üçgenleri, daireleri ve sayısız geometrik nesnelereyle ilgilenirken bu nesnelere meşruluğunu gösteren bir doğum sertifikasını filozoftan almaya mecbur değildir. Çünkü geometrici felsefeden bağımsız olarak söz konusu nesnelere ilgilendiğinde elde ettiği bilgi türünün saf a priori bilgi türü olduğundan asla şüphe etmez. Bunun sebebi, geometrideki kesinliğin kaynağının saf görüde olmasıdır. Saf görü olarak mekan geometriciye dolaysız bir apaçıklık ve kesinlik sağlar. Dolayısıyla geometrici için ele aldığı nesnelere zaten saf görüde a priori olarak verilmişlerdir. Geometricinin ilgilendiği, formlardır. Ve daha önce de belirttiğimiz gibi mekandış duyunun saf formudur. Dolayısıyla da geometrik bilgi duyu nesnelere meşruiyet aramaksızın kavramlarını uygulayabilir. Kantçı transsendental dedüksiyon derinlikli ve çok yönlü bir bilinç analizidir. Descartes'tan bu yana bilme, bilen bir bilincin var olmasını şart koştuğundan bilen bilincin felsefenin merkezine yerleştiğini görürüz. Descartes için olduğu gibi Kant için de bilinç. Bir tabula rasa yani duyu verilerinin iz bıraktığı boş bir levha değildir. Descartes için olduğu kadar Kant için de felsefenin temel ilkelerinden en önemlisi 'ben' dir (ego). Bu vardığımız noktadan itibaren Kantçı ben bilinci yani onun diliyle söylersek 'transsendental ben' çalışmamızın temel konusunu oluşturacaktır. Dolayısıyla ilk iki bölümde yapılan ön çalışmalar olmaksızın anlaşılacak olan 'transsendental ben' üçüncü bölümde yani tezimizin bundan sonraki bölümünde mercek altına alınacaktır.

3. BÖLÜM

KANT'IN TRANSENDEANTAL 'BEN' ANLAYIŞI

3.1. Descartes ve Berkeley'in 'Ben' Anlayışlarını Kant'ın Eleştirisi

Bir önceki bölümde kategorilerin transsendental dedüksiyonunu ele almaya çalışmıştık. Kant'ın kategorileri, kendinin bilinciyle temel bir bağlantıya sahiptir. Kant, tüm kategorilerin kaynağını kendinin bilincinden meydana getirmiştir. Kant'a göre ego yani ben, düşünen bir aktivitedir. Kant'a göre transsendental bir özne olan yani bir x olan hariç bilincimizden önce hiçbir şey konamaz. Kant'ın terminolojisinde ego yani ben pek çok farklı kavramla karşılanmıştır. Bunları sıralamak istersek; ben, düşünüyorum, düşünen öznenin mutlak birliği, saf kendinin bilincinin birliği, kendinden kaynaklanan ve kendini aydınlatan edim ya da etkinlik, tamalgının(apperception) asli sentetik birliği, tamalgının transsendental birliği, asli ilksel tamalgı, saf tamalgı, transsendental kendi. Tüm bu kavramlar Kant tarafından yer değiştirilerek ve farklı yönleri vurgulamak üzere sürekli olarak kullanılmaktadır. Transsendental kendi, işlevsel bir birliktir. Bu işlev, birey aracılığıyla iş görür. O tecrübeyi meydana getiren sentetik etkinliktir. O tam bir birlik oluşturur. Sentetik bir birlikten söz edildiğinde bu, bir şeyin birleştirildiği anlamına gelir. Bu birleşen şeyler ne diye sorulduğunda Kant'ın yanıtı "ben" ve "dış dünya" olacaktır. İşte Kantçı metafizik, tam da bu noktada başlar. Ben'i dünyadan ayırma yeteneğinde oluncaya kadar ne dünya hakkında konuşabilir ne de yargı verebiliriz. Yani onu kendimizden ayırma yeteneğimiz olmadan bunları yapamayız. Böyle bir ayırma yaptıktan sonra bilgide bir nihai olana, en sona ulaşmış olmayız, sadece düşüncüyü özgürleştirmeye başlamış oluruz. Dış dünyanın karşısına koyduğu ben, dış dünyaya bütünüyle yabancıdır. Genellikle filozoflar bunun bir tür dualizm olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak Kantçı dualizm yine de tam bir dualizm değildir. Yani onu örneğin

Descartes'ın dualizmi türünden bir dualizm olarak saymak, onu doğru anlamak değildir. Descartes, cogito ergo sum dediğinde bu ifade ile düşünce, saf bir biçimde analitik kılınmıştır. Descartes'ın düşünüyorumu ya da düşünen bir varolanım ifadesi, düşünmemden varolmamın çıkarıldığını göstermektedir. Böylece Descartes'a göre her düşünen varolmak zorundadır. Kant'ın Descartes'ın bu önermesine ilişkin eleştirisi, düşünmenin olduğu ya da onun analitik olduğu savına ilişkin bir eleştiri değildir. Kant'a göre Descartes'ın "ben düşünen bir varolanım" ifadesi saf düşünmenin spontanitesinden yani kendine kendine dayanmasından daha fazlasını ifade eder. Onun ifade ettiği, algıda kendisini sunan bir öznenin belirlenimidir. Eğer dikkatimi sadece düşüncenin mantıksal işlevleri üzerine yoğunlaştırırsam yani mümkün algının çeşitliliğinin birleştirilmesindeki saf kendiliğindenliğe varım ya da kendime görünüyorum denebilir. Fakat ben herhangi bir nesneyi düşündüğüm gibi sadece kendimi düşünebilirim yani soyutlama yoluyla. Kendimi düşünen bir özne olarak tasarımlarım ya da düşünmenin temeli olarak. Bununla töz ya da nedensellik kategorilerini kendime uyguladığım söylenemez. Çünkü bu kategoriler öznenin çıplak tasarımları ve temeli değildirler. Onlar, zaten duyulur algılarımıza uygulanmış olan düşünmemizin işlevleridirler. Eğer kendimi kategoriler aracılığıyla bir nesne olarak bilmeyi istersem o zaman kategorilerin uygulanması kaçınılmaz olur. Fakat sadece düşünen bir özne olarak kendimin bilincinde olmayı istersem, o zaman algıda kendime nasıl verilmiş olduğuma dikkat etmeyi, ona konsantre olmayı bir tarafa bırakmalıyım. Böylece saf düşüncedeki kendimin bilinci, benim için tüm varlığın temelinde yatan bir varlığa geri gitmekle elde edilir. Kant'a göre Descartes'ın kendisi aslında empirik bir kendiydi ve tüm diğer nesnelere arasında bir nesneydi. Yani o aslında bilen bir kendi değildi. Çünkü Kant'a göre bilen kendi, transsendentaldir. Yani kendisi bilinemez ancak düşünülebilir. Kant'ın Descartes üzerine yoğunlaşan eleştirisi özellikle tam da bu noktada yani "kendi" yi ya da "ben" i diğer nesnelere arasında bir nesne yapmış olmasındandır. Dolayısıyla da Descartes bu "ben" e kategorileri uygulayabilmiştir. Kant açısından transsendental felsefenin çıkış yolu

olarak kabul ettiği ‘ben’ kavramı ve onunla ilgili öznellik anlayışı epistemolojik sınırlamalar içerisinde yer alır. Öznellik burada psikolojik süreçler ile ilgisizdir. Öznellik ile Kant’ın söylemek istediği şey bilgi nesnelere ilişkin her belirlemede saf bilgi formunun belirlenimi önce gelmek zorundadır. Kant açısından nesnellik öznede ve özne tarafından kurulur. Öznenin temel işlevlerini gerçekleştiren yeti akıldır. Akıl, kendi ilkeleri aracılığıyla her türlü bireysel olgu ve olayı zorunlu bir biçimde a priori belirleyebilmemizi sağlayan yetidir. Kant, Descartes’ın problematik idealizmini reddettiği gibi Berkeley’in dogmatik idealizmini de reddeder. Kant’ın idealizmi kesinlikle psikolojist değildir. Çünkü Kant’ın ve akıl eleştirisi aslında yeni bir nesne öğretisini içeren yeni bir bilinç öğretisidir. Onda öne çıkan şey işte bu bilinç öğretisidir. Bu öğretiyi, Kantçı transsendental dedüksiyon aracılığıyla ortaya konur. Kant, özellikle Berkeleyci ‘ben’ anlayışından şu önemli noktada ayrılır: Kant için ‘ben’ yani kendinin bilinci bir mutlakçı metafiziğin hareket noktası değildir. Tersine, deneyimin imkanını hareket noktası olarak alan ‘ben’ olgusunun algı ve empirik düşünme aracılığıyla varolduğu onaylanan başka olgular önünde herhangi bir önceliğe sahip olmadığı yani bir öncü kavram olamadığı görülür. Kant bununla şunu söylemek ister: ‘Ben’ bir töz olarak verili değildir. ‘Ben’ sentez²⁵ temelinde yani çokluğu birliğe getirme işlevi temelinde bir duyum içeriklerindeki çokluğu bir deney içeriğine ya da bir başka şekilde ifade etmek istersek, nesneye dönüştüren sentezden farklı değildir. Yani, Kant empirik nesnenin ‘ben’den sonra geldiğini söylemek istemez. Yani empirik yoldan oluşan kendinin bilinci yine empirik yoldan oluşan nesne bilincinden zamansal olarak önce gelmemektedir. Kant’ı söylemek istediği aynı nesneleştirme ve belirleme süreci içerisinde hepimiz için deneyimle ilgili tüm iç ve dış belirlemeler ‘ben’ ve ‘evren’ olarak ayrılır.

²⁵ Jonathan Bennett, Kant’ın amacı (a) tüm tecrübenin belirli özelliklere sahip olmak zorunda olduğunu (b) tecrübenin tüm sahiplerinin belirli kapasitelere sahip olmak zorunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kant’ın ‘bileşim’ sözcüğünden daha çok ‘sentez’ sözcüğünü kullandığını ve sentezin sonucunun yani sentezleme ediminin bir birliktelik durumu ya da birlik olduğunu söyler. Bkz: Jonathan Bennett, **Kant’s Analytic**, Cambridge University Press, London, 1966, s. 107.

Kant, transsendental estetikte zamanı ele aldığında önceki bölümlerde ifade ettiğimiz gibi ondan iç duyunun formu olarak söz eder. Yani bu şu anlama gelir: Her birimiz doğrudan doğruya kendimizi ve kendi hallerimizi gözlemleyebilme formuna sahibiz. Bu her şey için ilk koşuldur. Dolayısıyla bundan sonra akıl eleştirisi aracılığıyla türetilen her şey doğrudan zaman bilinci analiz edilmeksizin türetilemez. Kant'a göre zamana ancak tek bir biçimde bakılabilir. O geçmiş ve gelecek arasında gelip geçen anlık sınırlar arasında verilmiş olandır. O tek bir şey olarak oradadır ve tüm başka yönleri kendisinin dışında bırakır. Yani o bölünmez bir şimdi ve burada gerçek olan şeydir. Bu şimdinin dışındaki hiçbir zaman noktası var olan bir şey olarak kavranamaz. Dolayısıyla ardışık bir biçimde ilerleyen anlardan meydana gelmiş bir zaman tasarımı söz konusu değildir. Yani zaman içindeki tek tek anlar doğrudan doğruya duyusal yolla doğrudan doğruya kavranmazlar. Kantçı deneyimle apprehensionları yapılamaz. O halde zamanı ardışık bir diziler toplamı gibi görmek için bu anların durmaksızın tekrarlanan ve hep yeniden yapılanan (reprodükte edilen) şeyler olarak kavranması gerekir. Yani Kant bize şunu söylemek ister: Apprehensionun sentezi ancak ve ancak reprodüksiyonun sentezi olarak etkin olmak zorundadır. Ancak böyle olursa aslında elde olan tek şey yani 'şimdi' dediğimiz şey geçmişle bağlanır ve geçmiş şimdi içinde düşünülür hale gelir. Ancak bu henüz şu anlama gelmez: Zaman süreci yeniden yapılanmış olarak bilirse de henüz bir birlik olarak kavranmış değildir. İşte Kant'a göre bu çok sayıda ve değişik olan zaman anlarını bir birlik içinde kavramak için bir başka yetinin etkinliğine ve işlevine ihtiyaç vardır. İşte bu yeti yani birliği gerçekleştirecek ve sentezi yapacak olan yeti, anlama yetisidir. Kant bu düşüncesini şöyle ifade eder:

“Bir an önce düşünmüş olduğumuz şeyin, düşündüğümüz şeyle aynı olduğu bilinci olmasaydı, tasarımlar dizisi içindeki tüm yeniden yapım (reprodüksiyon) boşuna olurdu. Çünkü o, şimdiki hal (praesens) içinde kendisi aracılığıyla an be an gösterilmesi gereken bir edime ait yeni bir tasarım olurdu ve bu tasarımlar çokluğu asla bir bütün meydana getirmezlerdi; çünkü o, kendisine ancak bilincin yaratabileceği birliğe ihtiyaç duyar. Sayma sırasında, şu anda önümde dağınık duran şeylerin tek tek benim tarafımdan birlik olarak

(bir bir) birbirlerine katıldıklarını unutmuş olsaydım, birini öbürüne, bu şekilde art arda katma yoluyla dizi oluşturmayı ve hatta bu arada saymayı bilemezdim. Kavram sözcüğü, bizi daha kendiliğinden bu tanı (teşhis) sırasında yönlendirebilmektedir. Çünkü bu, çokluğun an be an görülmüş olanın ve daha sonra yeniden yapılmış olanın (reprodükte edilenin) bir tasarım içinde birleştiğinin bir bilincidir. Bu bilinç çoğu kez pek zayıf olabilir; hatta öyle ki biz onu ancak etkide, bizzat edimde değil, yani doğrudan doğruya tasarımın ürettiği şeyde bağlantıya sokarız; ama farkına varılmayan bu ayırım, ne var ki, daima, gözle görülür bir açıklığa ihtiyaç duyulduğunda, bir bilince rastlamak zorundadır ve bu olmaksızın kavramlar ve onlar aracılığıyla objeler hakkında bir bilgi tamamen imkansızdır.”²⁶

3.2. Empirik ‘Ben’ ve Transsendental ‘Ben’ Ayırımı

Empirisist ‘ben’ anlayışı duysal içeriklerin toplamıdır. Örneğin Hume için ‘ben’ bir algılar demetidir. Kant açısından böyle bir ‘ben’ anlayışı yüzeysel kalmaktadır. Kant’a göre ‘ben’, algıların ürünü olarak alınamayacağı gibi tersine bir şeyin algı olmasının temelidir. ‘Ben’ Kant açısından tüm tasarımlarımızın bağlandığı yerdir. Kant’a göre tüm bilinç, her şeyi kavrayan bir saf tamalgıya (apperception) sahiptir. Kant, daha önce sık sık sözünü ettiği iç ve dış deney arasındaki ilişkiyi yani kendinin bilinciyle nesne bilinci arasındaki ilişkiyi saf tamalgı anlayışına dayanarak açıklar. Kendinin bilinci de obje bilinci de deneyin bağımsız kendi başına duran iki ayrı yarımı değildir. Kant’a göre onlar genel geçer zorunlu ve mantıksal koşullar temelinde aynı içerik kavramı ile çözülmeyen bir şekilde birbirlerine bağlanmışlardır. Dolayısıyla da Kant açısından eski soru yani ‘ben’in şeylere nasıl vardığı ya da şeylerin ‘ben’e kendilerini bildirmeye nasıl başladıkları sorusu geçersiz ve anlamsızdır. Çünkü Kant’a göre kendi ve nesne bir ve aynı şeye işaret eden transsendental tamalgı kavramı içinde genel olarak deneyin temel yasa olmasının ifadesidir. Onun sayesinde tüm içerikler iç ya da dış duyuma ait olması fark etmeksizin bize verili haldedirler. Kant ‘ben’e ilişkin olarak belirlediği bu kökenin reddinin felsefeyi içinden çıkılmaz metafizik sorunlara düşüreceğini iddia etmektedir.

²⁶ Arı Usun Eleştirisi, s. 103 (3, s. 614).

3.3. Transsendental Diyalektik'te 'Ben' Sorunu

Tamalgının transsendental birliği, kendi başına var olan bir nesneymiş gibi kabul edilirse kaçınılmaz çelişkilere ve yanlışlara düşölür. Yani Kant'ın diliyle burada antinomi (çatışkı) ortaya çıkar. Böyle bir kabul yanılısamanın mantığı olan diyalektik tartışmaların içinde kaybolmamıza neden olur. Kant zaten böyle bir kabulle ortaya çıkacak sorunları transsendental diyalektik başlığı altında ele almış veburadaki antinomiye açık bir biçimde serilmemiştir. Metafizik bir psikoloji Kant'ın yukarıda sözünü ettiğimiz reddettiğı kendinin bilince ve nesne ayırımına dayanan bir psikolojidir. Burada 'ben'in nasıl olup da nesneye ulaştığı ya da nesnenin nasıl olup da 'ben' ile bağlantıya girdiğı çözülemez bir sorun olarak kalmaktadır. Transsendental diyalektiğın ilüzyona dayalı mantığı, ruhu töz sayan yanılmayı da açık bir şekilde sergiler. Rasyonel psikolojinin metafizik ruh öğretisi yani töz olarak ruh öğretisi köklerini yukarıda sözünü ettiğimiz hatalı ayırmaya dayanır. Kendi başına var olan bir taşıyıcı olarak ruh kavramı, bu taşıyıcıdan hareketle bir çıkarım aracılığıyla açıklanan özel bilinç fenomenleri hep bu temel yanlışsa dayanırlar. Fenomenleri doğrudan doğruya kendi bağlamları içerisinde düşünmek yerine bu fenomenlerin çıkarıldığı kendisinden hareket edilen metafizik bir temel ilkwnin yani bölünmez, gelip geçici olmayan, sürekli bir şekilde var olan bir töz olarak ruhu koyduğumuzda bilinci bütünüyle yanlış anlamış oluruz. Aslında ruha yüklenen bu nitelikler nesnelere bakılarak benzerlik yoluyla yani karşılaştırma yoluyla ruha yüklenmişlerdir. Oysa ruh nesnelere temel bir biçimde farklıdır dendiğinde maddi olmayan bir şey olarak ruhu öne sürdüğümüzde yine çelişkiden kaçınılmış olunmaz. Kant'ın tüm tasarım ve düşünmemizden önce gelen bir 'ben' kavramı yani ruhsal tözü hem gerçek hem de metafizik olarak varsayan anlayışları eleştirisi saf aklın eleştirisinde açık bir biçimde ifade edilir.

“Buradan şu çıkar: Transsendental psikolojinin ilk akılsal sonucu , bize gerçek süje yerine, hakkında en küçük bir bilgiye bile henüz sahip sahip olamadığımız sabit bir mantıksal süjeyi kanıtlamaya çalışmasıdır ki, bu yanıltıcı

bir kavrayıştır. Çünkü bilinç, tüm tasarımları düşünceye dönüştüren ve içinde bu arada tüm algılarımızın transsendental süjeye uymak zorunda oldukları biricik şeydir ve biz, ‘ben’in bu mantıksal anlamı dışında, tüm düşüncelerin sanki taşıyıcısı olarak temelde yatan kendi başına bir şey olarak süje hakkında hiçbir şey bilemeyiz. Bununla ilgili olarak, ‘Ruh tözdür’ önermesi, ancak ve ancak, eğer bu kavramın bizi en az ölçüde bile daha fazla ileriye götüremediğinin veya kılı kırk yarıcı ruh öğretisinin geleneksel çıkarımlarından herhangi birinin, örneğin aynı şeyin tüm değişmelerde devamlı sürdüğünü ve bizzat insanın ölümünde bile sürdüğünü öğretmediğinin, öyleyse onun ancak gerçekliğin içinde değil de, *düşüncenin içinde bulunan bir töz* olduğunun farkına varıldığı zaman geçerli olabilir.”

Ve işte tam bu noktada, transsendental diyalektiğin üstleneceği düşünce çalışması ortaya çıkmış olur; bu çalışma ruh-töz hakkındaki geleneksel belirlemeler yerine, ruh idesinin bilgisel belirlenimine yönelir. “Ben”, “transsendental tamalgı”, sabit ve dönüşmezdir; ama şu anlamda; o ancak bilinç içerikleri arasındaki dönüşmez bir bağıntıdır; o, bu bağıntının bile kendisinden çıktığı sabit bir taşıyıcı (Substrat) değildir. O “kesin” ve “bölünmez”dir; ama bu “kesin” ve “bölünmez” olmadan anlaşılacak şey, çokluğu birbirine bağlamadaki sentetik edimin “kesin” ve “bölünmez” olmasıdır. Öyle ki, bu edimin bölünmezliğinden hareketle, bu edimin ardında duran ve ona temel olan bir bölünmez nesnenin varolduğu iddiasına bizi geçirecek olan hiçbir köprü yoktur. Bu yüzden, kendimin (ruh olarak) kesinliği, “Düşünüyorum” önermesinde içerilmiş değildir; tersine bu kesinlik daha zaten “Düşünüyorum” un içinde yatmaktadır. “Varım” önermesi, o halde tamalgının doğrudan bir ifadesi, dışavurumu olarak görülmek zorundadır. Böyle bakıldığında, Kartezyen “Cogito ergo sum” çıkarımı yanıltıcıdır; çünkü burada Cogito (sum cogitans) önermesi (“Ben düşünüyorum”) totolojiktir; çünkü bu öncülden “Ben varım” sonucuna geçilirken, buradaki “Ben”, en az oranda bile çokluktan, fenomenlerden elde edilmiş bir tasarım değildir; o sadece mantıksaldır.²⁷

²⁷ Arı Usun Eleştirisi, 1. baskı, s. 354 (3, s. 639).

3.4. Apperception'un (Tamalğının) Transsendental Birliği

Zamanda farklı olan tasarımların özdeşliği zorunlu olarak bilincin özdeşliğini varsayar. Bu şu anlama gelir: Zaman ve izlenimler değişse de bilinç daima aynı kalır. Bu değişmeyen bilinç, değişenden ayırt edilmelidir. Değişmeyen bilinç saf bilinçtir. Kant, zamanda geçen farklı tasarımların özdeşliğinin koşulu olan bu saf bilinç üzerine düşünürken ona verdiği ismi Leibniz'den ödünç alır. Leibniz'in meşhur apperception kavramı²⁸, Kant tarafından bu saf bilinci adlandırmada kullanılır. Kant yine her zaman olduğu gibi empirik tamalğıdan saf olanı ayırt eder. Saf olan, tüm tecrübeden önce gelen ve sadece nesnenin onun aracılığıyla mümkün olduğu asli yani a priori olandır. Kant için bilincin nesnesi tasarımlarımızdan başka bir şey değildir. Yani aslında bizim kendimizden başka bir şey değildir. Saf bilinç, yani kendinin bilinci Kant tarafından transsendental apperception (tamalğı) olarak adlandırılır. Kant buna daha önce değindiğimiz gibi apperception'un sentetik birliği ya da kendinin bilincinin transsendental birliğ adlarını verir. Kant bununla şunu demek ister: Ne kadar farklı olursa olsun tüm tasarımlar tek bir noktada birleşirler: Onlar benim tasarımlarımdır. Yani onlar, aynı bireysel bilince aittirler. Kant'ın diliyle söylesek bu bilinç, onların sentetik birliğini kurar. Yani kendinin bilinci aynı zamanda benim tüm tasarımlarımın sentetik birliğinin bilincidir. Bu sebeple saf kendinin bilinci, tüm bilginin en yüksek ilkesidir. Kant'ın söylemek istediği şey: Egonun yani 'ben' in egoya yani 'ben' e eşit olacağıdır. Tasarımları ayırt eden yani bağlayan bu ilke, 'ben'='ben' olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla da tüm tasarımların birliği olan ego, sentetik bir birlik iken 'ben' in 'ben' e eşitliği analitik bir ilkedir. 'Ben' yani ego, tüm bilginin en yüksek sentetik ilkesidir. Ego yani 'ben' , bütünüyle nesnelliğin temelidir.

²⁸ John Kemp, apperception teriminin Leibniz tarafından felsefeye sokulduğunu söyleyerek Kant'ın terimi kullanışıyla Leibniz'in terimi kullanışının tam olarak özdeş olmadığını bildirir. Ancak Kemp'e göre terim, Leibniz felsefesinden türetilmiştir. Terim, kendinin bilinci tarafından varsayılan kendiyle özdeşlik ile bir arada kendinin bilinci anlamına gelir. John Kemp, **The Philosophy of Kant**, Oxford University Press, New York Toronto, 1968, s. 25.

Burada Kant bize üçlü bir sentezden söz eder. Bunlar sırasıyla: Kısmi tasarımların idrakı, Geçmiş tasarımların yeniden üretimi, Özdeş olanların kavranışı olarak ifade edilebilir. İdrak sadece anlama (aprehension) aracılığıyla mümkündür. Yeniden üretme ise hayal gücü aracılığıyla mümkündür. Kavrama (recognition) ise, saf kendinin bilinci aracılığıyla mümkündür. Bu üç sentez olmaksızın ne görünün, ne algının, ne de tecrübenin nesnesi kurulamaz. Kant için sentezi zorunlu kılan şeyin ne olduğu sorulduğunda verilecek olan cevap; tüm parçaları bir araya getiren yani onları mümkün kılan yeniden üretici işlevi gören hayal gücü olduğu söylenebilir. Hayal gücü olmaksızın algı nesnesi imkansızdır. Çeşitli tasarımları bağlayan yani onları birleştiren bu yeniden üretici işleve sahip olan, hayal gücüdür. Hayal gücü, saf bilinç tarafından verilmiş olan bir kurala uygun şekilde imge üretir. Böylece, bu kuralın kendisi yeniden üretici değil fakat üreticidir. Yani o, görüleme ya da algılama değildir; o zihinsel (intellektüel) bir yetidir. Bu üretici hayal gücü olmaksızın asla nesnel bir resme ya da fenomene, bir tecrübe nesnesine sahip olamayız. Böylece Kant'a göre hayal gücü, duyarlılık ve anlama yetisi arasında aracı bir konumda olmalıdır. Fenomenler kendi başlarına hiçbir şey değildirler. Onların bir şey olabilmesi yani görünür olabilmesi için bilinçli bir öznenin önceden varsayılması gerekir. Varsayılan bu bilinçli öznenin kendisi bir koşuldur. Fenomenler ve saf bilinç arasındaki bağlantı, transsendental bir bağlantıdır. Bu bağlama işlevinde zamanın rolü büyüktür. Saf tamalgı, tüm tasarımlarımızın bağlantısını kuran ve onları sabitleyen koşuldur. Bu sebeple Kant'ın diliyle söylersek: Ben düşünüyorum'un tüm tasarımlarıma eşlik ediyor olması gerekir.²⁹

²⁹ Strawson, kendinin bilinci teziyle ilgili olarak şunları söyler: "Kant bazen bilincin zorunlu birliği tezini "Ben düşünüyorum" un eğer benim için herhangi bir şey olacaklarsa tüm tasarımlarıma eşlik etmesinin mümkün olması gerektiğini söyleyerek ifade eder. Düşünme, iki düşüncenin füzyonu olan kompleks bir şey olarak görünür. Daha sonra göreceğimiz gibi Kant, birinin diğerini ima ettiğini düşünür." P.F. Strawson, **The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason**, Methuen & Co LTD 11 New Fetter Lane, London EC4, 1966, s. 93.

SONUÇ

Kant felsefesinde transsendental ‘ben’ sorunu, *Saf Aklın Eleştirisi*’nde, Kant’ın okuyucusuna aktarmak istediği önemli problemlerden biridir. ‘Ben’ bilinci, felsefede Kant dönemine kadar zaman zaman ele alınıp incelense de onun asıl itibar görüp önemli bir yere koyulması ancak modern felsefe dönemine denk gelir ve Kant ile birlikte de merkeze oturur.

Tezimizde Kant’ın transsendental ‘ben’ anlayışını açık kılabilmek için öncelikle Kant Öncesi Modern Felsefenin ‘Ben’ Anlayışı bölümünü oluşturduk. Bu başlık altında, Kant öncesi modern felsefecilerden Descartes, Berkeley ve Hume’un ‘ben’ anlayışlarını ve bu konudaki çalışmalarını incelenmiştir. Burada, ‘Ben’ bilincinin felsefede merkezi bir konum alışı, ‘modern’ olarak adlandırılan dönemin yani modern felsefenin babası olarak kabul edilen Descartes’in başarısı olarak anıldığı görülmektedir. Descartes öncesi felsefe, ‘ben’ hakkında konuşsa bile bu ancak ‘ben’in kendinin bilincine varma sürecinin hazırlık aşaması olarak nitelendirilebilir. Antik Yunan, bütünüyle bir ‘ben’ bilincinden yoksunsa da Ortaçağ’da, özellikle Augustinus, Descartes’in ‘cogito ergo sum’ kanıtlamasına benzer bir kanıtlama yaptığından, onun kanıtlamasının ‘ben’ bilincinin Descartes’tan önce ifade edildiği olarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülebilir. Descartes, modern felsefenin babası olma ünvanını kendi ‘ben’inin farkına varmadan elde edemezdi. Bu farkındalık, artık varlığın değil öznenin ve Kant ile birlikte de özellikle bilen öznenin felsefenin merkezine görkemli yerleştirilişinin öyküsünün başlangıcını oluşturur. Töz olarak konumlanan ‘ben’, Berkeley’de mutlaklaşıp, Hume’da ideler demetine dönüşerek iki uç arasında salınır. Kant bu uçların hiçbirinde durmaz. Kant, ‘ben’i kendi transsendental felsefesi içinde bilen özne konumuna getirerek, onun kendinde varlığını, antik gerçekliğini yani töz oluşunu, bilmenin sınırlarının dışına koyarak modern felsefeyi bundan sonra izleyeceği ana hattına oturtur. Bu tez çalışmasının ilk bölümünde amaç, Kant’tan önce “ben” kavrayışının bir uçtan bir diğer uca nasıl

salındığını gösterebilmektir. Bu iki salınan iki uç arasında dengeyi bulan görüş, kanımızca Kant'ın görüşüdür.

Tezimizin bundan sonraki bölümlerinde, Kant'ın "ben" anlayışını hazırlayan düşüncelerini sergilemeye ve sonrasında onun "ben" anlayışını analiz etmeye çalışılmıştır. Kant'ın "ben" anlayışı, onun eleştirel dönem felsefesinin ürünüdür. Bu konuyu ele aldığı eseri *Saf Aklın Eleştirisi* kitabıdır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin çıkış noktası, insan aklının doğası gereği sormaktan kaçınmadığı sorular karşısında kapasitesinin ne olduğu, aklın kendine özgü yazgısının bilgiye ulaşma çabasında nereye kadar etkili olduğu yani tecrübeyi aşan sorular karşısında yani metafiziğin alanında neyi nereye kadar bilip bilemeyeceğidir. Kant, tecrübeden yardım alamadığında aklın neyi ne kadar bilebileceğini araştırmaktadır. Tecrübeden bağımsız olarak aklın ulaşabileceği tüm bilgiler bakımından akıl yetisinin bir eleştirisini; böylece de, metafiziğin genel olarak mümkün olup olmadığı hakkında karar verilmesini ve onun kaynaklarının olduğu kadar kapsamının ve sınırlarının belirlenmesini ister. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nde yukarıda bahsettiğimiz problemleri serimlemek için ilgilendiği temel sorun, sentetik a priori yargıların nasıl mümkün olduğudur. Bu soruya verilecek yanıt öncelikle iki temel sorunun çözümünü sağlayacaktır: Bunlardan ilki bilim olmanın kriterinin ne olduğu, ikincisi ise bu kriter aracılığıyla yani bu kriterin metafizik için geçerli olup olmadığının belirlenmesi aracılığıyla metafiziğin bir bilim olup olmadığına ya da gelecekte bir bilim olabilme imkanına ilişkin bir çözümün sunulmasıdır. Bunlara çözüm sunmak, saf bir metafiziğin nasıl mümkün olacağına yani aslında bilim olarak metafiziğin nasıl mümkün olacağına ışık saçacaktır. İşte bu noktadan sonra da tezimize yargıların türlerine ayrımını ele alarak devam ettik. Kant'a göre hem sentetik hem de a priori olan yargılar, aritmetik geometri ve fizikte bulunmaktadır. Sentetik a priori yargılar ile Kant yeni bir yargı türünü öne sürmektedir. Kant kendi Kopernik Devrimi ile bilim olarak metafiziği yeniden kurabileceğini ancak metafiziği yeni bir tür metafizik olarak kurabileceğini kabul etmiştir. Kant, gerçekliğin görünür özelliklerini, bilenin

zihnine bağımlı kılmıştır. Kant'ın meşhur belirlemesiyle, şimdiye kadar bilimiz nesnelere uymak zorunda kalmıştır. Ancak bundan sonra felsefenin duruş noktası değişmiş, artık nesnelere uymak zorunda kalmıştır. Bu belirleme, bilen öznenin felsefenin merkezine tıpkı güneşin evrenin merkezine yerleştirilmesi gibi konumlanmasıdır. Böylece eski klasik metafizik varlık merkezli anlayışların sonu gelmiştir. Yeniçağ'da Descartes ile başlayan bilen öznenin dolayısıyla epistemolojinin nihai doğuşu gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tezimizle bağlatısı bakımından bilen öznenin yani 'ben'in bilinci, dolayısıyla 'kendinin bilinci' felsefenin ve bundan sonra üretilecek felsefelerin merkezi olmuştur. Bu aşamaya ulaşılmasında Kant felsefesi açısından izlenen yol, ben bilincini kuran unsurlardan zamanın önce duyarlılık açısından sonra da anlama yetisi açısından önemini ve işlevini belirlemek olmuştur. Bütün bu belirlemeleri de yaptıktan sonra tezimizin son bölümüne giriş yapıp çalışmanın toparlanmasına gayret edilmiştir.

Tezimizin son bölümünde Descartes ve Berkeley'in 'ben' anlayışlarını hangi noktalarda eleştirdiğini açıklayıp, empirik 'ben' ve transsendental 'ben' ayrımı kısmında Empiricist 'ben' anlayışını Kant'ın duysal içeriklerin toplamı olması yönüyle eleştirip; Hume'un 'ben' bir algılar demetidir söylemindeki 'ben' anlayışını yüzeysel bulduğunu, Kant'a göre 'ben', algıların ürünü olarak alınamayacağı gibi tersine bir şeyin algı olmasının temeli olduğu görülmektedir. Transsendental Diyalektikte Kant'ın, saf aklın mümkün sınırlarını aştığında düşeceği durumları gözler önüne serdiğini ve bu durumda ortaya antinomi (çatışkı) çıktığını; saf aklın a priori ideleri olan tanrı, evren ve ruh hakkında kanıtlamalar yaparken, aklın bu sorularla boş yere uğraşmaması gerektiği fikrini aktardık. Son olarak, Apperception'un (Tamalğının) Transsendental Birliği'nde, Kant'ın değişmeyen bilinç yani saf bilince Leibniz'den ödünç aldığı meşhur apperception (tamalgı) adını verdiğini; saf bilinç, yani kendinin bilincinin Kant tarafından transsendental apperception (tamalgı) olarak adlandırıldığını, Kant'ın buna apperception'un sentetik birliği ya da kendinin bilincinin transsendental birliği adlarını verdiği belirtilmiştir.

Yani kendinin bilincinin aynı zamanda benim tüm tasarımlarımın sentetik birliğinin bilinci olduğunu; bu sebeple saf kendinin bilincinin, tüm bilginin en yüksek ilkesi olduğunu belirtip Kant transsendental felsefesindeki 'ben' sorununu anlamaya ve anladıklarımızı aktarmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W. :Edited by Rolf Tiedman, Translated by Rodley Livingstone, Stanford University Press, Stanford, California, 2001.
- Bennett, Jonathan : **Kant's Analytic**, Cambridge University Press, London, 1966.
- Berkeley, George : **Hylas ile Pilonous Arasında ÜçKonuşma**, Çev. K. Kahir Sel, İstanbul, Sosyal Yayınları, Haziran 1984.
- Berkeley, George : **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine**, Çev. Halil Turan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996.
- Deleuze, Gilles : **Kant Üzerine Dört Ders**, Çev. Ulus Baker, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Deleuze, Gilles : **Kant'ın Eleştirel Felsefesi**, Çev. Taylan Aytuğ, Payel Yayınları, İstanbul, 1995.
- Descartes, Rene : **Metot Üzerine Konuşma**, Çev. K.Sahir Sel, İstanbul, Sosyal Yayınları, Eylül 1994.
- Ewing, A. C. : **A Short Commentary on Kant's Critique of Pure Reason**, The University of Chicago Press, Chicago . Illinois, 1950.
- Fischer, Kuno : **A Commentary on Kant's Critick of the Pure Reason**, London, Longmans, Green&Co, 1866.

- Heidegger, Martin : **Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason**, Translated by Parvis Emad and Kenneth Maly, Indiana University Press Bloomington & Indianapolis, 1997.
- Heimsoeth, Heinz: **Kant'ın Felsefesi**, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2012.
- Hume, David : **İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Ergün Baylan, Ankara, BilgeSu Yayınları, 2009.
- Kant, Immanuel : **Arı Usun Eleştirisi**, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, 2008.
- Kant, Immanuel: **Critique Of Pure Reason**, Tr. By. Norman Kemp Smith, New York, St. Martin's Press, 1975.
- Kemp, John : **The Philosophy of Kant**, Oxford University Press, New York Toronto, 1968.
- Körner, S. : **Kant**, Penguin Books, Australia, Whitehorse Road, Mitcham, Victoria, 1960.
- Paton, H. J. : **Kant's Metaphysic of Experience, A Commentary On The First Half Of The Kritik Der Reinen Vernunft**, In Two Volumes, Volume One, London, George Allen & Unwin Ltd, Museum Street, 1936.

- Paton, **Kant's Metaphysic Of Experience: A Commentary On The First Half Of The Kritik Der Reinen Vernunft In Two Volumes Vol 1. ,** London.
- Spinoza, Benedictus : **Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler,** Çev. Coşkun Şenkaya, Ankara, Dost Yayınları, Eylül 2014, Kısım 1, Giriş, s.25.
- Strawson, P.F. : **The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason,** Methuen & Co LTD 11 New Fetter Lane, London EC4, 1966.
- Walker, Ralph. C. S. : **Kant, The Arguments of the Philosophers,** Routledge & Kegan Paul, London, Henley and Boston.